

РОЗДІЛ

5

ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР —
ЛЮДСЬКИЙ ВИБІР.
ІДЕНТИЧНІСТЬ
ТА ПЕРСОНАЛІЇ
В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Кожен із нас щоденно стоїть перед проблемою вибору. Вічне гамлетівське «Бути чи не бути?» супроводжує людство крізь століття і робить життя непередбачуваним, загадковим. З ким себе ототожнювати? Як в розмаїтті культур зберегти власну ідентичність? Запитання, на які, здавалося б, немає однозначних відповідей. Ознайомлення із долями цих особистостей дає змогу побачити причини життєвого вибору в певних умовах, пропонують приклади непростого процесу формування їхніх ідентичностей.

Як соціальне походження та становище людини впливає на формування ідентичності? Яким чином суб'єктивні, особисті мотиви та зовнішні обставини впливають на вибір життєвого шляху? Які фактори стали визначальними у становленні національної ідентичності відомих людей та як це позначилося на їхній ролі в історії? Якою є роль держави у формуванні гендерної ідентичності жінки та її значення у суспільстві? Що допомагає українцям зберігати загальнонаціональну єдність?

Матеріали цього розділу — історичні документи, статистичні дані, медійні повідомлення, світлини, коментарі експертів, свідчення очевидців та інше — спонукають вас до роздумів на цими та іншими непростими запитаннями для того, щоб із часом ви змогли зробити свій власний обдуманий та виважений життєвий вибір.

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як соціальне походження та становище людини впливає на вибір ідентичності?

Основні поняття, ідеї: ідентичність, етнічна ідентичність, національна ідентичність, самосвідомість, соціальні групи, подвійна лояльність

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

★ Про які різновиди ідентичностей йдеться в Джерелах 1 та 2? Що ви про них знаєте?

★ У якій взаємозалежності, на вашу думку, перебувають етнічна та національна ідентичності? Якими складовими вони характеризуються?

► 1. Погляд дослідника. Сміт Ентоні

...Найголовніші риси національної ідентичності:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.

...Національна ідентичність може поєднуватись з тими іншими різновидами ідентичностей — класовою, релігійною, етнічною <...>.

Національна ідентичність за самою своєю суттю багатовимірна, її ніколи не можна звести до єдиного елемента <...>.

Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. — К.: Основи, 1994. — С. 23.

► 2. Погляд дослідника. Світлана Брижицька

<...> Якщо етнічна ідентичність, завдяки своїм основним підвалинам як спільність походження, мови, традицій є найбільш поширеною і стабільною формою ідентичності, то національна ідентичність є синтетичним явищем, чи не найважливішим й найбільш наповненим, оскільки об'єднує в собі різновиди ідентичностей <...>. Етнічна ідентичність є явищем природним, а національна — суспільно-політичним. Виходячи із цього, національна спільнота може охоплювати представників різних етносів.

Територіальна ідентичність передбачає зв'язок із ландшафтом, рідним краєм, історичною територією, батьківщиною. Її консолідуюча сила полягає у пам'яті про спільне походження із однієї землі, і факт проживання на ній не є обов'язковим. Колективна культура на ідентичність

передбачає почуття самопричетності до неперервної спільної історії і культури низки поколінь єдиної спільноти. Сила територіальної та культурної ідентичностей виступає каталізатором ідентичностей етнічної та національної.

Брижицька С. А. «Я не самотній...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. — середина 20-х років XX ст.): монографія. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — С. 34.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 3

★ Як автор підручника (Джерело 3) пояснює проблеми формування нової національної еліти в другій половині XIX ст.?

★ Перед яким вибором опинилася освічена частина українців? Як цей вибір вплинув на появу такого явища, як подвійна лояльність?

► 3. За рядком шкільного підручника. Федір Турченко. Історія України. 9 клас

Великі міста залишалися неукраїнськими, на відміну від села, де жило українське населення. Між містом і селом існував глибокий соціальний і культурний розкол. До того ж місто було більш модернізованим, ніж село. Так було на Наддніпрянщині, так було й в Західній Україні. В обох частинах України корінне населення за рівнем освіти стояло нижче від представників національних меншин. Це гальмувало процес формування української нації, адже для пробудження почуття належності до нації був необхідний певний рівень освіти.

Перебування у складі імперій затримувало формування нової національної еліти, адже освічені українці мусили вибирати між своєю Батьківщиною та імперією. Багато з них досить швидко русифікувалися, працюючи в величезному державному апараті імперії, перебуваючи на службі в армії, дипломатичному корпусі чи розвиваючи російську культуру. ...Досить поширеним серед українців, особливо вихідців із дворянського середовища, було поєднання відданості імперії, готовності працювати на її зміцнення з любов'ю до України. Правда, любов ця часто обмежувалася милуванням чарівною природою краю, його м'яким кліматом і обдарованим народом. Україна сприймалася як невід'ємна частина імперії, а не як колишня держава, яка має перспективу відродження. Такий стан людини називається подвійною лояльністю.

Турченко Ф. Г. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ф. Г. Турченко, В. М. Мароко. — К.: Генеза, 2009. — С. 228–229.

► 4. Міркування Платона Лукашевича. 1836 рік

Вот уже пять веков как Галиция или Червоная Русь чужда своему отечеству — остальной России... Червоноруссы, не взирая на безконечное свое иноплеменное подданство, которое переносят с терпением, — сохраняют по сю пору привязанность к своему происхождению и имени и следовательно и к России; Украина, Малороссия, есть для их сердца обетованная земля, куда стремятся все их помыслы и думы. С какою заботливостью Галичанин спрашивает заезжаго из России гостя о судьбе своих братьев Украинцев, он с радостью разделит с ним свою убогую трапезу, чтобы узнать что нового об Украинских Козаках! Кто бы поверил, что Галицкий пастух знает гораздо более дум о героях Украины

ЗАВДАННЯ ► Джерела 4–7

★ Прочитайте Джерела 4–7 та з'ясуйте, яку проблему вони ілюструють.

★ Порівняйте вищезгадані Джерела і встановіть:
а) як свою ідентичність визначали представники інтелігенції та селянства, чим відрізняються ці оцінки;
б) які фактори впливали на визначення їх ідентичності?

★ Від чого залежить ідентичність? Які чинники впливають на вибір ідентичності?

и ея историю, нежели поседельй Малороссійскій Козак. Он гордится подвигами Малороссіян, как своими собственными. Он радуется их счастью и успехами и тужит в прекрасных своих песнях «о пригоде Козацкой».

Лукашевич П. Передмова // Малороссійскія Червонорусскія народныя думы и пѣсни. — СПб, 1836. — С. 130.

ДОВІДКА

Лукашевич Платон Якимович (бл. 1806–1887) — фольклорист, етнограф, мовознавець, громадський діяч. Закінчив Ніжинську гімназію вищих наук і Рішельєвський ліцей (Одеса, 1828 р.).

► 5. Із щоденника Тараса Шевченка

От берегов тихого Дона до кремнистых берегов быстротекущего Днестра — одна почва земли, одна речь, один быт, одна физиономия народа; даже песни одни и те же. Как одной матери дети <...>.

(Запис здійснено в 1846 р. під час подорожі Волиню та Поділлям, на момент перебування біля кордонів Галичини — прим. ред.)

Т. Шевченко. Повне зібрання творів. У 6 т. — Т. 4. — К., 2003. — С. 319.

► 6. Міркування Якова Головацького

Взагалі, всякий чоловік греческого исповеденія в Галичині именує себе «Русином», а своє отечество Русью (Галиція безмалъ совсем неизвестная). Буковинські Русини називають прочю Галичину Польщею або Ляшиною; Галичане зовут Буковину Волощиною, а тамошних Русинів Волохами. Польська шляхта сливуть у Русинов під іменем Ляхи, а польські мужики Мазури. Угорские Русине Галичину звать преимущественно Русью (у Русь, на Руси, изъ Руси); на супротив свою сторону Угорщтною (Угорский край); Мадяра Угром, Угрином, себе Русином або по словяцки Русняком, а римских католиків Папезниками. Мадяри зовуть Русинов Орос (orosz ember, рускій чоловік). Побережння Тиси сливуть у Мармарошских Русинов Польщею, а Польща сама ся Ляхи.

ДОВІДКА

Головацький Яків Федорович (1814–1888) — поет, етнограф, історик, фольклорист і педагог. Навчався у Львівській гімназії та у Львівській греко-католицькій духовній семінарії (1831–1839); був слухачем філософського факультету Львівського університету (закінчив у 1841 р.). Один із засновників «Руської трійці». 1842 р. висвячений на священника. У 1848–1867 — професор української мови й літератури у Львівському університеті, у 1863–1864 — ректор університету.

Головацький Я. Великая Хорватия або Галичско-Карпатская Русь / Я. Головацький // Вѣнок русинамъ на обжинки / упл. Иванъ Б. Головацький. — Відень, 1847. — Ч. 2. — С. 169–170.

► 7. Міркування сучасника. Ярослав Грицак

«Франків одноліток о. Филимон Тарнавський оповів історію: в селі, де він був парохом, місцевий агітатор переконував селян, що вони повинні називати себе українцями. Коли зайшов до хати старого ґазди Михайла Калужки, сказав йому, що він українець. Михайло Калужка пішов до коршми і спитав арендаря Шаю Венгляр, що то є українець? Шая Венгляр сказав йому: — Українець то такий бідак, що десь вже там скраю за селом мешкає, а ви, прецінь, господар в середині села, та де ж Ви українець! Я б його до суду подів за таку образу.

Тарнавський завершує розповідь такими словами: «Це свідчить, що назва українець в тих часах (рік 1897-й) ще многим навіть не була знана».

Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. — К.: Критика, 2006. — С. 133.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 8

★ За якою ознакою пропонує Гнат Хоткевич ідентифікувати себе (Джерело 8)?

★ Як ви вважаєте, чи могла така думка бути опублікована в будь-якому офіційному друкованому виданні на українських землях у середині XIX ст.? Відповідь обґрунтуйте.

► 8. Міркування Гната Хоткевича

Край наш рідний, наша земля, на якій живемо, — це Україна, а тому й ми називаємося українці, от як у Франції-землі живуть французи, а у Германії — германці, а у Польщі — поляки; всякий народ по своїй землі прозивається. Правда, коли Росією правили петербурзькі царі, то вони бажаючи всіх поклонити під одне ярмо, веліли усім прозиватися «русскімі», але ми не «русскіє», і не «хахли», і не «малороси». А тільки українці, і рідний край наш. Наше «отечество» — Україна. І чи маленький, чи ти великий, чи ти хлопець, чи дівчина — з гордістю маєш називати себе своїм іменем.

Хоткевич Г. Історія України (до кінця XVI ст.): для молодшого та серед. шк. віку / Гнат Хоткевич. — К.: Веселка, 1992. — С. 12.

ДОВІДКА

Гнат Мартинович Хоткевич (1877–1938) — інженер, історик, композитор, мистецтвознавець, етнограф, педагог, театральний і громадсько-політичний діяч, художник.

Народився в Харкові. Через переслідування у 1906 р. переїхав в Галичину, де перебував до 1912 р. У 1918 р. в Полтаві побачила світ перша частина «Історії України для шкіл вищих-початкових і середніх». З 1926–1932 рр. навчав гри на бандурі у Харківському музично-драматичному інституті. У 1928–1932 рр. — художній керівник Полтавської капели бандуристів. Під час політичних репресій 1937 р. був заарештований та засуджений до розстрілу за «участь у контрреволюційній організації». Реабілітований посмертно у 1956 р.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–13

★ Перегляньте Джерела 9–13. Якою б могла бути відповідь осіб, зображених на світлинах та репродукціях, на запитання: «Хто ви?» Обґрунтуйте ймовірну відповідь.

★ Як ви вважаєте, хто із зображених осіб без вагань визначив би свою етнічну приналежність, а хто самоідентифікував би себе з певною соціальною групою?

*Художник В. А. Тропінін.
Портрет Устима
Кармелюка. 1820 р.*

[Електронний ресурс]. Режим
доступу: [http://www.museum.ru/
alb/image.asp?7741я](http://www.museum.ru/alb/image.asp?7741я)

► 9. Репродукція

► 10. Репродукція

*Художник
А. Монастирський.
Портрет козака
з шаблею. 1932 р.*

Режим доступу: [http://
uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Kozak.gif](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Kozak.gif)

► 11. Фотодокумент

Повернення додому із синагоги.

Режим доступу : <http://www.lechaim.ru/ARHIV/185/goldin.htm>

► 12. Фотодокумент

Делегація гуцулів у віце-прем'єра Казімежа Бартеля (1 березня 1927 р.)

Режим доступу :
<http://joanerges.livejournal.com/798815.html>

► 13. Репродукція

*Художник
М. Безсонов.
Ворожжа. 1996 р.*

Режим доступу: <http://gypsy-life.net/history15-2.htm>

§ 5.2. Ідентичність: чинники вибору

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Що і як впливало на ідентичність окремих людей, які проживали в Україні на початку ХХ століття?

Основні поняття, ідеї: ідентичність, етнічна ідентичність, національна ідентичність.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 1

★ Чому В. Липинський, поляк за походженням, вважав себе українцем від народження? Які фактори вплинули на його національну ідентичність (Джерело 1)?

► 1. Із листа В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука

Українцем я був відколи вродився, тобто мене нещастя України зв'язало з нею всім тілом і душею, хоч в родині тоді говорили тільки по-польськи і французьки. Не став поляком тому, що політична польська ідея не захоплювала вже нікого в нашій родині, як ідея для нашого краю явно шкідлива <...> і будучність України мислив в політичних формах зреформованої Росії. До кінця Речпосполитої рід наш був консервативно роялістичний. По упадку Речпосполитої мої діди і прадіди служили вірно державі російській. Конфедерації барської і повстань, як серед більшості осілої і земельної шляхти, в нашій роді не було. Мене не задовольняло оце політичне русофільство і я захопився українською політичною ідеєю.

Залуцький Р. В'ячеслав Липинський і його відношення до українства // Матеріали міжнародної наукової конференції «В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна» / Роман Залуцький. — К.: Філадельфія, 1994. — С. 77.

ДОВІДКА

Липинський В'ячеслав (Вацлав) Казимирович (1882–1931) — політичний діяч, історик, історіософ, соціолог, теоретик консерватизму. Народився на Волині у польській шляхетській родині. У 1902 р. закінчив Київську класичну гімназію, де зблизився з українофільським середовищем і долучився до «хлопоманів». Навчався в університетах Кракова і Женеві.

Напередодні Першої світової війни брав участь в організації за межами Росії українського політичного центру, трансформованого в Союз Визволення України (1914). Взяв участь в організації Української Демократичної Хліборобської партії, для якої підготував програму (1917). За часів гетьманату — посол України у Відні, де й залишився в еміграції. Основні праці: історіософський трактат «Листи до братів-хліборобів» (1926), «Релігія і церква в історії України» (1925), «Україна на переломі 1657–1659» (1920).

ЗАВДАННЯ ► Джерела 2–3

- ★ На яку рису українців звернув увагу Вільгельм Габсбург (Джерело 2)?
- ★ Чим можна пояснити той факт, що гімназистка-шестикласниця старанно вивчала польську літературу і менше переймалася математикою (Джерело 3)? Про що свідчить спостереження Дмитра Солов'я?
- ★ Як ви вважаєте, чому окремі українці називали себе поляками?

ДОВІДКА

Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний) (1895–1951) — військовий діяч, політик, дипломат, поет, австрійський архієпископ (єрцгерцог), полковник Легіону Українських Січових Стрільців. Вільгельма Габсбурга знали в Україні як Василя Вишиваного. Це ім'я йому дали українські воїни під час Першої світової війни. Народився в Австрії у родовитому сімействі Габсбургів. У 16 років добирається поїздом у Карпати. Створив та очолив одну із перших частин Українських Січових Стрільців. Під час Першої світової війни доклав зусиль, щоб зберегти українську військову частину у складі австрійської армії; запровадив національні відзнаки для кожного свого козака — синьо-жовтий напис «УСС–1914», самотужки вивчив українську мову і запровадив її у своїй частині. З поваленням гетьманату Скоропадського в грудні 1918 р. почав співпрацювати з урядом Директорії. У 1920 р. виїхав до Чехо-Словаччини. Тривалий час жив у Відні. У 1947 р. заарештований радянською таємною службою. Помер в Лук'янівській в'язниці м. Києва.

► 2. З автобіографії Вільгельма Габсбурга

Моя сотня зложена тільки з Українців, безумовно мала національну українську свідомість, але боялася виявляти її, бо тоді кожного Українця уважали політично підозрілим. Між собою жили в згоді. Старшини в сотні були самі Німці (був один Поляк, але я усунув його). Страх Українців перед переслідуванням доходив до того, що деякі признавалися до польської народності. За це я лаяв страшенно і казав їм, що коли я признаюся до українського народу, то і вони це сміло можуть робити. Це помагало і переносилося скоро до сусідніх сотень. Військова і моральна вартість моєї сотні представлялася дуже добре. Я взагалі уважаю Українців найкращими жовнірами.

Головацький І. Австрійський принц з українською душею / Іван Головацький. — Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2008. — С. 23.

► 3. Із спогадів Дмитра Солов'я

Зимою 1910–1911 року, вже будучи студентом, <...> я жив у Сумах і заробляв репетиторством. Серед моїх учнів була гімназистка-шестикласниця, з якою я підганяв математику, що ніяк їй не давалася. Я порадив робити більше вправ, поки не піджене запущене. А вона на це мені раптом відповідає: «Не можу я віддавати весь час осоружній математиці! Крім гімназії я двічі на тиждень ходжу до приватного вчителя польської літератури й мушу готувати йому завдання.

А лекцій з польської літератури я не покину» — з помітною гордістю підкреслила вона.

Виявилось, що дівчина — полька. Брат її, ксьондз, живе в іншому місті <...> він і найняв їй учителя польської літератури <...>. Я ніколи не чув, щоб у Полтаві в українських родинх <...> батьки наймали дітям приватного вчителя української мови та літератури, або історії України, або, нарешті, самі навчали цього дітей.

Білоусько О. А. Нова історія Полтавщини (кінець XVIII – початок XX століття): проб. підручн. для 9 кл. загальноосвіт. шк. / О. А. Білоусько, В. І. Мирошніченко. — Полтава: «Оріяна», 2003. — С. 215–216.

ДОВІДКА

Соловей Дмитро Федорович (1888–1966) — історик, економіст, статистик, педагог, публіцист, громадсько-політичний діяч. У 1909–1914 вчився на історико-філологічному факультеті Харківського університету. В 1914 заарештований за участь у підготовці демонстрації протесту проти заборони відзначати 100-літній ювілей Т. Шевченка, виключений із університету і висланий до Полтави. У 1923–1925 працював завідувачем відділу економічної статистики у Статистичному Бюро і водночас викладав економічну географію України в Полтавському кооперативному технікумі. Як «неблагонадійний» у 1936 р. звільнений з роботи. Працював шкільним учителем української мови й літератури і директором школи (1936–1943 рр.) у Харкові. Емігрував з сім'єю до Америки.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 4

★ Що посилювало розуміння Голдою Меїр її належності до євреїв (Джерело 4)? Чому навіть серед дітей вона відчувала себе іншою?

► 4. Із спогадів Голди Меїр

Ми жили тоді в Києві, в маленькому будинку, на першому поверсі. Виразно пам'ятаю розмови про погроми, які ось-ось повинні звалитися на нас. Зазвичай, я тоді ще не знала, що таке погром, однак мені було вже відомо, що це якось зв'язано з тим, що ми євреї, і з тим, що натовп негідників із ножами та палицями ходить містом і горланить: «Христа розіп'яли!» <...>.

Найкраще запам'ятала, що все це відбувається зі мною з тієї причини, що я єврейка, а отже не така, як всі інші діти в дворі. <...>.

За будь-яких обставин, в цьому — як і в усьому іншому — ми жили як всі євреї міст та містечок Східної Європи. В неділю та дні посту ходили до «шул» (синагоги), благословляли суботу і мали два календарі: один російський, інший — приналежний далекій країні, з якої ми були вигнані 2000 років тому і якої перебіг пір року та древні звичаї ми все відзначали в Києві та в Пінську.

Меїр Г. Моя жизнь / перевод с иврита Р. Зерновой. — Чимкент: «Аурика», 1997. — 560 с. — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.ru/MEMUARY/MEADEAST/meir.txt>

ДОВІДКА

Меїр (Меєрсон) Голда (уроджена Мабович, 1898–1978) — державна політична діячка Ізраїлю. Народилася в Києві в сім'ї теслі, яка в 1906 р. емігрувала до США. В 1915 р. вступила до партії Поалей Ціон. У 1921 р. переїхала до Палестини. У 1932–1934 була представницею усіх жіночих організацій Палестини у США.

Після проголошення держави Ізраїль (1948) на короткий час призначена послом у Москві. Була міністром праці та соціального страхування, міністром внутрішніх справ, міністром закордонних справ, представником Ізраїлю в ООН. У 1969–1974 рр. очолювала уряд Ізраїлю. Похована в Єрусалимі.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–5

★ За Джерелами 1–5 визначте чинники, що впливали на становлення ідентичності таких осіб: В'ячеслава Липинського, вояків із сотні Вільгельма Габсбурга, гімназистки-шестикласниці Голди Меїр, Докії Гуменної.

★ Які елементи традиційної культури становили основу української ідентичності Докії Гуменної (Джерело 5)?

► 5. Із спогадів Докії Гуменної

...Хоч Різдво також велике свято, але я думаю, що український Великдень — найбільший в році. Підготовка до свята починається мало чи не за два місяці...

В хаті перед Великоднем усе переться, хата маститься, вішається і застеляється все свіже, нове. Від Страсного четверга старші вже не їдять, а цілий тиждень усе печеться та смажиться, — у центрі ж — паска-баба із шафраном...

А це вже Великодня ніч. Всі вдягаються в святне й ідуть до церкви. Під стінами церковної огорожі всередині вже з 12 годин ночі засвічуються свічки, так робить кожна господиня, що прийшла і стала в коло із своїм кошичком...

І коли в нас у хаті говорилося про Україну, то я її уявляла саме такою. Все це було я, в мені, невіддільне та солодко дороге. Може це й є те «національне почуття», чи як потім більшовики називали, «буржуазний націоналізм»? (Цікаво, де тут саме «буржуазне»? Це ж народне). То я ним була вже повна в 8–10 років. В Україну я невідмінно включала тіток Тодоську й Мокрину та їх дітей, і Кравченківський хутір, і весілля, і свята, і город, де я вродилася, і Жашківські ярмарки... І навіть тих хлопчаків, що восени так спритно цапали солодкі цукрові буряки...».

Гуменна Д. Дар Евдотії. Іспит пам'яті. — Балтимор, Торонто : Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1990. — С. 88–91.

ДОВІДКА

Докія Кузьмівна Гуменна (1904–1996) — письменниця, літературний критик, перекладач. Народилася на Київщині в селянській сім'ї. У 1920 р. вступила до Ставищанської педагогічної школи; у 1922–1926 рр. — студентка літературно-лінгвістичного факультету Київського інституту народної освіти. Тоді ж увійшла до Спільноти селянських письменників «Плуг». З 1929 р. її творчість зазнала критики за нібито прояви «куркульської ідеології». Після ліквідації Спільноти селянських письменників «Плуг» у 1932 р. працювала секретаркою, стенографісткою в установах м. Києва. У 1943 р. виїхала до Львова, пізніше — до Австрії та Німеччини; з 1950 р. оселилася в США, де жила до кінця життя.

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Чим обумовлений життєвий та політичний
вибір Павла Скоропадського?Основні поняття, ідеї: вибір людини в умовах збройного
протистояння, український вибір.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

★ Визначте умови, за яких
Павло Скоропадський прийшов
до влади (Джерела 1, 2).► 1. Погляд дослідника.
Ісидор Нагаєвський

В понеділок, 29 квітня 1918 року відбувся в Києві Конгрес організації партії Українських хліборобів-землевласників, на який з'явилося 6 432 уповноважених делегати з усіх сторін України, а всіх учасників було близько 8 тисяч. Під час нарад генерал Павло Скоропадський був обраний гетьманом всієї України. Приймаючи владу, гетьман сказав: «Панове, дякую вам за те, що ви довірили мені владу. Не для власної користі беру на себе цей тягар тимчасової влади. Ви ж знаєте, що всюди шириться анархія і що лишень тверда влада може навести лад. На вас, хлібороби, і на статечних кругах населення я буду спиратися і молю Бога, щоб дав нам силу і твердість врятувати Україну».

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття /
І. Нагаєвський. — К.: Укр. письменник, 1993. — С. 126.

ДОВІДКА

Скоропадський Павло Петрович (1873–1945) — військовий і державний діяч, генерал-лейтенант армії Російської імперії, гетьман України (1918). Походив зі старовинного українського аристократичного роду (нащадок гетьмана І. Скоропадського). Закінчив Пажеський корпус у Петербурзі. З 1905 р. — на військовій службі, учасник російсько-японської війни. У 1914–1917 рр. командир гвардійських кавалерійських частин, з 1917 р. — командувач 34-м армійським корпусом (після українізації — 1-й Український корпус). У 1917 р. обраний отаманом Вільного козацтва. У квітні-грудні 1918 р. — гетьман Української Держави. Сприяв розвитку економіки, науки, культури, освіти в Україні. Після поразки країн Четверного союзу звернувся за підтримкою до країн Антанти. Під тиском Антанти 14 листопада 1918 р. проголосив федерацію Української Держави з майбутньою не більшовицькою Росією для створення єдиного фронту боротьби з радянською владою, що і стало формальним приводом до повстання проти гетьмана. 14 грудня 1918 р. гетьман підписав зречення від влади і виїхав до Швейцарії, а згодом до Німеччини. Під час Другої світової війни сприяв звільненню українських військовополонених з німецьких концтаборів.

► 2. Офіційний документ

Павло Скоропадський. Грамота до всього українського народу

<...> Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього. Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатіщої колись-то України встає грізна мара голоду. При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Як вірний син України я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Скоропадський П. Грамота до всього українського народу // Державний вісник. — 1918. — 16 травня.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–4

★ На основі тексту Джерела 3 з'ясуйте, за яким критеріями Павло Скоропадський формував урядові структури Української держави, чому він надавав перевагу:

- а) походженню,
- б) національності,
- в) знатності,
- г) професіоналізму,
- д) фінансовій спроможності.

★ Як ви вважаєте, чому Павло Скоропадський, який до 1917 р. віддано служив російській короні, у 1918 р. відстоював ідею незалежності України?

★ Порівняйте Джерела 3 та 4. Що з описаного у Джерелі 3 підтверджує Микола Могилянський (Джерело 4)?

► 3. Із книги «100 найвідоміших українців»

Павло Скоропадський — Гетьман української держави

У перші дні травня 1918 року при дієвій участі знаного історика й громадського діяча М.Василенка було сформовано Раду Міністрів, очолити яку гетьман запросив авторитетного полтавського земського ліберала Ф.Лизогуба. М.Василенко намагався залучити до співробітництва зі Скоропадським ліво-центристську партію соціалістів-федералістів, але на цю пропозицію відгукнувся лише Д.Дорошенко, який став міністром закордонних справ. До роботи з відновлення нормального життя П.Скоропадському вдалося підключити професіоналів різних національностей — українців, росіян, євреїв, поляків, що притримувалися центристських політичних поглядів. В умовах зміцнення більшовицького режиму в Росії всі вони щиро боролися за розбудову української державності, однак перспективи розвитку країни бачилися їм по-різному. Хтось вважав за доцільне федеративні відносини з демократичною, звільненою від червоних Росією, тоді як інші відстоювали позицію незалежності, хоч би як змінювалася міжнародна обстановка. Сам Павло Петрович на той час поділяв погляди останніх, однак у тогочасній обстановці першочерговим вважав об'єднання всіх антибільшовицьких сил для усунення комуністичної загрози.

Сто найвідоміших українців / за ред. Ю. Павленка. — Київ. — «Автограф», — Книжковий дім «Орфей», — 2005.

► 4. Із спогадів Миколи Могилянського

Навколо генерала Павла Петровича Скоропадського згуртувалися всі антисоціалістичні елементи України, починаючи від великих поміщиків і закінчуючи дрібними земельними власниками-селянами «хліборобами», всі політичні партії правіші соціалістів, починаючи від кадетів. Це був достатньо згуртований антисоціалістичний блок без партійних протиріч і без національної ворожнечі. За ним пішли і росіяни, і євреї, і українці, і поляки, і кадати, і октябристи.

Революция на Украине: по мемуарам белых / Под ред. Н. Н. Попова. — М., Л.: Государственное издательство, 1930. — С. 122.

ДОВІДКА

Микола Михайлович Могилянський (1871–1933) — етнограф, антрополог, політичний діяч. Закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету (1893). У 1895–1897 мешкав в Парижі, стажувався у професора Л. Манувріє. В роки революції (1917–1921) входив до складу уряду П. Скоропадського. В 1920 р. емігрував. Жив в Парижі, Празі. Автор книг «Основи антропології», «Україна під час світової війни». Помер в Празі.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 5–6

★ Порівняйте Джерела 5 і 6. Як ви вважаєте, чим зумовлена зміна мундира офіцера на козацький одяг? Які деталі в зовнішньому вигляді Павла Скоропадського залишились не змінними? Про що це може свідчити?

► 5. Фотодокумент

Павло Скоропадський, командувач 34-го російського армійського корпусу. 1917 р.

► 6. Фотодокумент

Павло Скоропадський, Гетьман України в однострої офіцера царського козацького війська. 1918 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?q=П.+Скоропадський+фото&hl=ru&client=firefox-a&sa=G&rls=org.mozilla:ru>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 7–8

★ Яким змістом наповнює Павло Скоропадський вислів «ми не великороси, а малоросіяни <...> знатного походження» (Джерело 7)? Чи означає це, що Павло Скоропадський вважав себе українцем (Джерела 7, 8)? Відповідь обґрунтуйте. 6. Чим ви поясните той факт, що в сім'ї Скоропадських портрет Мазепи висів поміж інших гетьманів?

► 7. Із спогадів Павла Скоропадського

Україна розумілася як славне минуле, але зовсім не пов'язувалася із теперішнім, іншими словами, ніяких політичних міркувань, пов'язаних із відновленням України, не було. Моя вся родина була глибоко віддана російським царям, але у всьому підкреслювалося якимось, що ми не великороси, а малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження. <...> Ми отримували «Киевскую Старину», читали та обговорювали книжки Костомарова та інших українських письменників. Висів поміж гетьманами портрет Мазепи, такий ненависний кожному росіянину, в сім'ї йому не поклонялися, як це роблять тепер українці, вбачаючи в ньому символ української самостійності, а мовчазно ставилися з симпатіями, причому обурювалися, що досі в соборах Великим постом Мазепі проголошували анафему, та сміялися над нелогічністю, що в Києві одночасно у Софійському соборі Мазепі проголошують анафему, а в Михайлівському монастирі за нього як творця храму моляться за упокій його душі. Суворо трималися старих українських звичаїв не лише в домашньому побуті, але намагалися дотримуватись і в релігійних обрядах, там, де старі українські різнилися з новими російськими.

Скоропадський П. Спогади : кінець 1917 — грудень 1918 / Павло Скоропадський. — К. : Філадельфія, 1995. — С. 387–388.

► 8. Із спогадів Петра Скрипчинського

На згадку про славне минуле Скоропадських Павло Скоропадський відповідав дипломатично й водночас принципово: «Стосовно того, що я — українець, то вірно те, що я дуже люблю Україну, але замало знаю й зовсім не співчуваю тому українському рухові, який тоді панував, що він занадто лівий. Що з цього ніякого добра не вийде, що я сам «пан», а весь цей рух спрямований проти панів, що, таким чином, я ніколи не зможу об'єднатися з рештою провідників цього руху».

Рєсєнт О. Павло Скоропадський / О. Рєсєнт. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. — С. 36.

ДОВІДКА

Петро Васильович Скрипчинський (роки народження та смерті не відомі) — громадсько-політичний та військовий діяч. Поручик, капітан, член Української Центральної Ради і Українського Військового Комітету в Києві. Входив до складу Крайового комітету з охорони революції в Україні в серпні 1917 р.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 9

★ Як Антон Денікін оцінює період гетьманського правління в Україні (Джерело 9)? Чим найбільше стурбований російський генерал?

► 9. Із спогадів Антона Денікіна

<...> Національний шовінізм й українізацію було покладено в основу програми гетьманського уряду. Сам гетьман в офіційних виступах урочисто проголошував самостійність України на вічні часи й паплюжив Росію «під ярмом якої Україна стогнала протягом двох століть» <...> Кадетське міністерство не поступалося в шовіністичних заявках і в прямих діях: міністр внутрішніх справ Кістяківський запроваджував закон про українське громадянство й присягу; міністр народної освіти Василенко взявся до масового закриття й насильницької українізації навчальних закладів; міністр сповідань Зеньковський готував автокефалію української церкви. <...> Усі гуртом у формах безглузвих й образливих рвали зв'язок з російською культурою та державністю.

Революция на Украине: по мемуарам белых / Под ред. Н. Н. Попова. — М., Л.: Государственное издательство, 1930. — С. 139.

ДОВІДКА.

Денікін Антон Іванович (1872–1947) — російський військовий та політичний діяч. Закінчив Київське піхотне юнкерське училище (1892) та Імператорську військову академію (1899). В роки Першої світової війни — генерал-лейтенант, головнокомандувач військами Західного фронту та Південно-Західного фронту. Один з організаторів та командувач Добровольчої армії на Дону (1917–1918). Очолював Збройні сили Півдня Росії (1919–1920). З квітня 1920 р. — в еміграції. Жив у Великій Британії, Бельгії, Угорщині, Франції. У 1945 р. переїхав до США. Похований у м. Детройт.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 10–12

★ Як характеризується постать Павла Скоропадського у спогадах його доньок? (Джерела 10, 11)

★ Якими справами опікувався Павло Скоропадський в останній місяць війни (Джерело 12)? Про що це свідчить?

► 10. Із спогадів Олени Отт-Скоропадської

У тому, що мій батько намагався врятувати українську державу, в мене не виникає ніяких сумнівів. Покладаючи великі сподівання на Антанту, яка, звісно, хотіла федерації з Росією, Павло Скоропадський стояв перед проблемою остаточного вибору. Зрештою, не треба забувати й те, що і без того напружену ситуацію загострювала підготовка повстання проти Гетьмана під проводом Петлюри й Винниченка.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.universum.org.ua/book/2001/skorop_1.html

ДОВІДКА

Отт-Скоропадська Олена Павлівна (нар. у 1919) — молодша донька П. Скоропадського, народилася в Берліні-Фріденау, у перший рік еміграції гетьмана. У 1940 р. вступила до Гмелінського інституту. Вперше відвідала Україну в 1991 р. Активно співпрацює з Музеєм гетьманства в Україні.

► 11. Із спогадів Є. Кужім-Скоропадської

Мій Батько дуже великі надії покладав на українців, зокрема гетьманців, за океаном. Він гадав, що вони зможуть відіграти велику роль в українській справі. Взагалі його великим бажанням було, щоб всі українці, незалежно від того, де вони народилися, чи то на Східній Україні, чи то в Галичині, чи то в Америці й Канаді або деś інде, тісно об'єдналися. Українці з Східної України й українці з Західної України є дітьми одного народу, було б великим нещастям, якби ворогам українського народу вдалося поширити й поглибити деякі непорозуміння, які виникають між українцями різних гілок головним чином тому, що люди виростили й виховувалися в інших обставинах. Істотних, суттєвих непорозумінь бути не може, і коли непорозуміння є, то вони виникають завдяки завеликій амбітності й замалій жертвенності людей, завдяки браку такту й справжньої любові до свого Рідного Краю, завдяки браку Державної Ідеї.

Кужім-Скоропадська Є. // Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — К.; Філадельфія, 1995. — С. 455–456.

ДОВІДКА

Єлисавета Кужім-Скоропадська (1899–1976) — донька П. Скоропадського. Початкову освіту одержала вдома. У 1921 р. вступила до Берлінської академії мистецтв, де отримала фах скульптора. З 1930-х років одночасно з мистецькою працею виконувала обов'язки секретарки свого батька. Працювала в комітеті з допомоги голодуючим українцям. В роки Другої світової війни їздила до таборів, де утримувалися українки, і домагалася для них полегшення режиму утримання. У 50–60-і роки керувала гетьманським рухом.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–12

★ Життя Павла Скоропадського як і його родини постійно супроводжувалося вибором. Між чим і ким він вибирав? Чим був обумовлений цей вибір? (Джерела 1–12)

★ П. Скоропадський згадував: *«Незважаючи на мою службу в Петрограді, я постійно займався історією України, завжди пристрасно любив Україну не лише як країну з щедрими полями, з чудовим кліматом, але і з славним історичним минулим, з людьми, ідеологія яких відрізняється від московської»*. Спростуйте, або доведіть слова Павла Скоропадського, використовуючи джерела параграфа.

► 12. Погляд дослідника. Олександр Реєнт

В останні місяці війни Павло Петрович постійно опікувався долею українських політичних в'язнів, військовополонених, «остарбайтерів». <...>

15 березня 1945 р. Павло Петрович доручив одному зі своїх наближених — Іллі Сапезі — дістатись у зону дії англійської армії з тим, щоб потім зв'язатися з Данилом Скоропадським та передати йому, щоб «доложив усіх зусиль для врятування українців без різниці їх політичних переконань». «Наша сила, — наголошував гетьман, — в наших українських людях. Виживуть вони — постане Україна!» Син як міг виконував батьківський наказ.

Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. — С. 285.

§ 5.1.

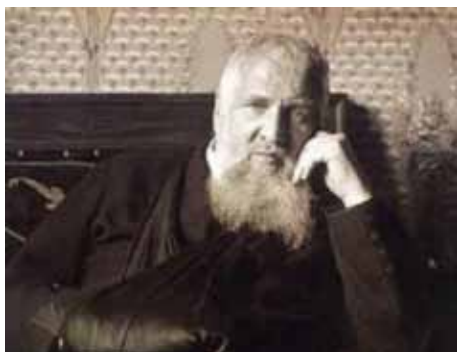
«Я хотів би стати всім для усіх, щоб всіх спасти...»: вибір Андрея Шептицького

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

В чому суть життєвого вибору
Андрея Шептицького?

Основні поняття, ідеї: вибір священнослужителя,
Голокост, Голодомор

► 1. Історична довідка

ЗАВДАННЯ ► Джерело 1

- ★ Чим можна пояснити той факт, що митрополит Андрей Шептицький цікавився культурою, юриспруденцією, політикою, займався меценатством (Джерело 1)?
- ★ Який образ Андрея Шептицького формують матеріали історичної довідки?

Роман Марія Олександр граф Шептицький народився 1865 р. в родовому маєтку на Львівщині в аристократичній українсько-польській родині. Предки батька вели свій рід від бояр Галицько-Волинської держави. Мати майбутнього митрополита була дочкою письменника графа Олександра Фредро, який походив із чеського роду.

Початкову освіту Роман здобував удома, середню — у краківській гімназії. Студіював юридичну науку в Ягелонському університеті (Краків), філософію та теологію — у Вроцлавському. У 1888 р. Шептицький здобув науковий ступінь доктора права і в цей же рік вступив до монастиря отців Василіан у Добромилі. У чернецтві прийняв ім'я Андрей. У 35 років (1901 р.) він став галицьким митрополитом. Підтримував добрі стосунки з М. Грушевським, Д. Антоновичем, І. Франком. Як депутат брав участь у роботі Галицького сейму. Заснував українську гімназію в м. Станіславі (1902); вимагав відкриття українського університету в Львові; робив пожертви на Академічний дім, де розмістилися гуртожиток і бібліотека для студентів; спорудив власним коштом приміщення для гімназії «Рідна школа»; заснував церковний музей (1905); допомагав українським художникам та придбав будівлю для художньої школи Олексі Новаківського; заснував українську лікарню — Народну лічницю (1903); ініціював створення Земельного банку у Львові (1910).

У 1939 р. А. Шептицький вітав проголошення Карпатської України. Намагався співпрацювати з радянською владою, однак після жорстокого переслідування УГКЦ, розстрілу брата Лева та його родини, змінив своє ставлення до нової влади. На цей час митрополит вже був прикутий хворобою до крісла, однак не припиняв захищати скривджених.

Радо зустрів відновлення Української Держави у червні 1941 р., проте в грудні цього ж року в листі «До духовництва» визнав свої сподівання помилковими. В лютому 1942 р. в листі до Гіммлера він закликав не вбивати євреїв. Фактично став єдиним із церковних діячів, хто наважився звинуватити Гітлера у вбивстві євреїв. Чимало євреїв упродовж 1941–1944 рр. переходувалися у греко-католицьких монастирях та у митрополичій резиденції. Загалом митрополит з ігуменами та монашками врятували життя більш як чотирьом сотням євреїв. У 1973 р. у столиці Ізраїлю Тель-Авіві на знак вдячності встановлено пам'ятник митрополитові Шептицькому.

Помер Андрій Шептицький у 1944 р. Похований у соборі св. Юра у Львові.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 2

★ Прокоментуйте вчинок Андрея Шептицького (Джерело 2). Чи допускаєте ви, що Андрей Шептицький діяв би інакше за інших обставин? Відповідь обґрунтуйте

★ Які риси священика та людини продемонстрував Андрей Шептицький у описаній ситуації?

► 2. Із спогадів П Крупки

Хочу згадати про подію, яку мало хто знає і ніхто ніколи про це не згадував.

Около 20 травня 1902 р. приїхав був Митрополит Андрей на візитацію до Рогатина залізницею. А від залізниці каретою на ринок, до церкви Різдва Пресв. Богородиці. Перед самим ринком на Митрополита чекала делегація жидів з торою. Митрополит висів з карети й спинився. А коли делегація підійшла ближче, він підніс руку, приложив пальці до уст, а потім торкнувся ними тори. Жиди зробили шпалер і Митрополит увійшов до церкви.

На другий день була неділя. По службі Божій Митрополитові винесли на цвинтар фотель і по проповіді він розмовляв з людьми. Церква в Рогатині обведена муром близько двох метрів заввишки. Люди йшли до церкви брамою і не хотіли пускати жидів, які стовпилися під муром. Під час Богослуження жиди сиділи під муром, але як нарід оточив Митрополита, жиди вилізли на мур, зіскочили з нього між людей, витіснили тих людей, що були коло Митрополита, так що Митрополит незабаром знайшовся між самими жидами. Митрополит витягнув з кишені ряс табакерку, зажив табаки й подивився на жидів, а вони якось так ласкаво глядять на нього. Він усміхнувся, зачинив табакерку й подав її найближчому жидаві. Цей подав другому, той ще іншому, табакерка йшла по жидях і за яких п'ять хвилин табакерка вернулася до Митрополита, але вже порожня. Митрополит поглянув на жидів, глипнув на порожню табакерку й вдоволено посміхнувся.

Вечором Митрополит виїхав, а на двірець відправили його жиди з цілого повіту.

Чергового року, 1903, об'їздив свою архієпархію польський кардинал Пузина.

Теж і до нього вийшли жиди з торою. Але він навіть на них не глянув. Тоді казали жиди: «Яка то добра людина цей ваш Митрополит. Він наше приказання цілував, він нам табаки не жалувал».

Подію з табакеркою я бачив. Я рожденний 1887 р. і в 1902 р. мені було 15 років. То уже розумів і запам'ятав.

Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері. — Львів: Світ, 1994. — С. 59–60.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–4

★ Що стало причиною звернення керівництва УРДП до А. Шептицького (Джерело 3)? На що вони сподівалися?

★ Якою була реакція А. Шептицького на лист політиків (Джерело 4)? В чому суть життєвого вибору А. Шептицького в даній ситуації?

► 3. Із листа керівництва Закордонного бюро УРДП до митрополита Андрея Шептицького

14 грудня 1932 р.

Ваша Ексцеленціє,

Закордонне бюро української радикально-демократичної партії має честь звернутися до Вас, як до вищого Архипастиря Греко-Католицької Української Церкви з наступним проханням.

Населення Великої України тобто три четвертини цілого українського народу знаходиться в смертельній небезпеці <...>.

На Україну насувається знову голод, іде у небувалому, нечуваному досі розмірі та гостроті. Вже на початку літа населення України голодувало, бо ніяких запасів з попереднього часу не мало. А всі лишки харчів були з краю вивезені. Урожай цього року при зменшеному засіві і повному занепаді господарства не може забезпечити навіть мінімальних потреб населення, а втім увесь час, після жнив запаси зерна та інших продуктів немилосердно відбиралися та вивозилися <...>.

В такий момент ми звертаємося до Вас Високопреосвященний Владико, з проханням піднести Свій високий Архипастирський голос на захист українського народу.

Вас, Високопреосвященний Владико, всі послухають, і високі достойники Церкви, і світова преса і міжнародні благочинні організації, які зможуть завчасно вирядити на Україну безсторонні анкетні комісії, досвідчитися на свої власні очі, що там діється, і, може своєчасними заходами врятувати життя не одній тисячі людей <...>.

Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках XX століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 7. Голодомор в Україні 1932–1933. — Варшава — Київ, 2008. — С. 358.

► 4. Із пастирського листа греко-католицького єпископату в справі голоду в Україні

Українське греко-католицьке єпископство проголошує відозву такого змісту: Українське греко-католицьке єпископство Галицької церковної провінції у справі випадків у Великій Україні до всіх людей доброї волі.

Україна в передсмертних судомах. Населення вмирає від голодної смерті <...>. Сьогодні бачимо наслідки поступків більшовиків: становище з кожним днем стає щораз страшнішим. З огляду на такі злочини німіє людська натура, кров стигне. Безсильні, щоб надати яку-небудь матеріальну допомогу конаючим братам, ми закликаємо наших вірних, щоб молитвою, постом, загальною жалобою, жертвами й всякими можливими добрими вчинками християнського життя благали про допомогу з неба, коли на землі нема жодної надії на людську допомогу. Перед всім світом ми протестуємо знов проти переслідування маленьких, вбогих, слабких і невинних, а гнобителів засуджуємо перед Найвищим судом <...>.

Всіх християн всього світу, всіх тих, що вірять в Бога, особливо всіх робітників і селян, а перш за все всіх наших співвітчизників просимо доєднатися до цього голосу протесту й болю, і рознести його в найдаальші закутки світу.

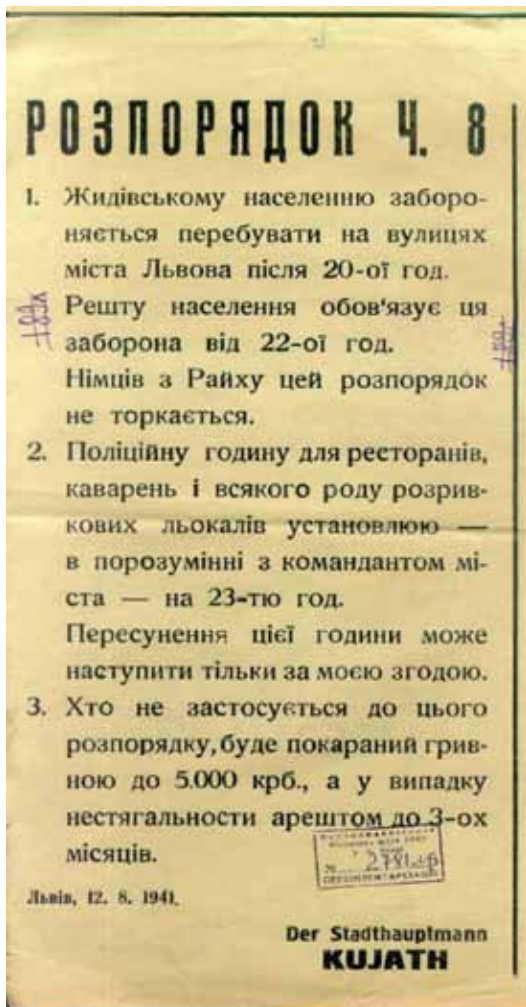
Всі радіостанції просимо рознести наш голос по всьому світу. <...>. Надія наша в Богові.

Дано у Львові в день святої Ольги, дня 24 липня 1933 р.

*Андрей Шептицький митрополит,
Григорій Хомишин єпископ станіславський,
Йосафат Коциловський єпископ перемиський,
Микита Будка єпископ патарський,
Григорій Лакота єпископ вікарій перемиський,
Іван Будка єпископ патарський,
Іван Латишевський єпископ вікарій станіславський.*

Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках XX століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 7. Голодомор в Україні 1932–1933. — Варшава — Київ, 2008. — С. 620–624.

► 5. Оголошення

► 6. Оголошення

Ілюстрація 6.1. Оголошення окупаційної влади у Львові.

► 7. Із листа Митрополита Львівського Андрея Шептицького до Папи Пія XII

29–31 серпня 1942 року

Найсвятіший Отче.

...Після визволення німецькою армією з-під більшовицького ярма ми відчули з цього приводу певну полегшу, котра, однак, не тривала довше, як місяць чи два.

Поступово уряд запровадив насправду незрозумілий режим терору й корупції, котрий з дня на день стає дедалі важчим і нестерпнішим. <...>

Уже принаймні рік немає дня, в який би не чинилися найогидніші злочини, убивства, крадіжки і грабунки, конфіскації та примуси. Першими жертвами є євреї. Кількість євреїв, убитих у нашій невеликій країні, з певністю уже перевищила двісті тисяч. У міру просування армії на схід кількість жертв зростає. У Києві упродовж кількох днів убито близько ста тридцяти тисяч чоловіків, жінок і дітей. <...> З часом євреїв почали убивати на вулицях, на очах усього населення і без крихти сорому. Вочевидь, значна кількість християн, не тільки охрещених євреїв, але й «арійців», як вони кажуть, впала жертвою безпідставних убивств...

Я оголосив, що убивство людини підлягає відлученню від Церкви, застережному для Ординарія. Я також протестував у листі до Гімmlера і намагався остерегти молодь від запису до поліції, де можна низько впасти.

Я оголосив, що убивство людини підлягає відлученню від Церкви, застережному для Ординарія. Я також протестував у листі до Гімmlера і намагався остерегти молодь від запису до поліції, де можна низько впасти.

ЗАВДАННЯ ► для роботи в групах

★ Група №1: Опрацюйте Джерела 5 та 6. Як ви вважаєте, чи були ці оголошення відомі Андрею Шептицькому? Якою би могла бути реакція митрополита на ці листівки?

★ Група №2. Опрацюйте Джерела 7 та 8. Які основні ідеї викладені Андреем Шептицьким у документах? Що спонукало митрополита оприлюднити ці ідеї, надати їм публічності? В чому суть його вибору.

Переклад з польської мови (на польську з французької переклали Ян Казимир Шептицький та Анна Шептицька). Оpubліковано: Znak. — 1988. — N400. — S. 64–68.]

► 8. Із Послання Митрополита Андрея Шептицького «Не убий»

21 листопада 1942 року

<...> Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не вважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, противний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язковий захищати Божий закон не тільки в приватному житті, але й в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для рабунку, і так само заслуговує на кару Божу і на клятву Церкви <...>.

Чоловіковбивник не тільки, що не мав милосердя до вбитого, терплячого, ув'язненого, але ближньому зробив найтяжчу кривду, яку тільки міг зробити, відбираючи йому життя, і то може в хвили, коли той ближній, на смерть не приготований, стратив через неї всяку надію на вічне життя! Тим вчинком скривдив він усі діти вбитого, жінку, старих батьків, які без помочі вбитого, засуджені, може, на голод і нужду. Та не тільки вбив ближнього, але й свою душу позбавив надприродного життя, Божої благодаті, та ввів її у пропасть, з якої, може, вже й не буде спасіння! Бо прокляттям неповинної крові викликав, може, в

своїй душі демонів пожадлиivosti, які кажуть йому в терпіннях і болях ближнього шукати власної радості.

<...> Світ гине з браку любови, гине з людської ненависти! Не переставаймо ж благодати Всевишнього про обильні, теплі дощі його святої благодати з неба.

Львівські Архієпархіальні відомості. — 1942, листопад. — Ч. 11. — С. 179–180, 183.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–11

★ Чому капелан Кахан називає Андрея Шептицького святим (Джерело 9)?

На які риси А. Шептицького як людини і громадянина звертає увагу Кахан?

★ Якими причинами пояснює Андрей Шептицький роз'єднаність українського народу? Що, на думку А. Шептицького, може об'єднати українців? (Джерело 10)?

★ Відшукайте в праці Андрея Шептицького ідеї, які актуальні для сучасної України (Джерело 10).

★ З якими твердженнями Курта Левіна (Джерело 11):
а) ви погоджуєтесь,
б) які заперечуєте?

► 9. Із статті Л. Хеймана «Забутий епос графа Шептицького»

Коли я вимовив прізвище графа Андрея Шептицького, капелан Кахан помітно пожвавішав <...>. Поклавши руку на священну книгу, полковник Кахан мовив: «Я можу присягнути на цій Біблії, що граф Шептицький був одним із найвидатніших гуманістів в історії людства і найкращим другом, якого коли-небудь мали євреї. Я сказав так не тому, що він врятував мою дружину, мою дитину і мене, а тому, що фактично він організував порятунок від неминучої загибелі сотень євреїв. Коли я зустрівся з ним, йому було майже 80 літ, Шептицький був паралізований, на нього чатувала смерть, але духом він був незламний. Йому не треба було дбати про політичну репутацію. Він знав, що коли нацисти знайдуть євреїв, котрих переховували у церквах чи монастирях, то вони розстріляють усіх священників і монахів, зруйнують усі будівлі або перетворять їх у бараки.

І якщо митрополит ризикував своїми священниками і церквами, то це було виявом справжнього християнства, любові до нашого єврейського народу. У 1942 році, коли євреїв душили в газових камерах Аушвіца та Треблінки, розстрілювали тисячами в

містах і містечках Європи, Шептицький провіщав створення незалежної єврейської держави на Священній землі.

Коли я сказав вам, що Андрей Шептицький був святим, я не перебільшив. Я — професійний офіцер, 20 років прослужив в армії. Я рабин, доктор філософії і теології, знаю людську природу й те, що характерні риси, які роблять людину святою, — це дуже велика рідкість! Але граф Шептицький — це виняток, він володів усіма якостями святого».

Митрополит Андрей Шептицький — праведник України. Книга пам'яті. — Рівне: Ліста, 2001. — С. 49–50.

► 10. Із праці Андрея Шептицького «Як будувати рідну хату». Грудень, 1941 року

На чому ж опреться єдність хати? На національній єдності. Український народ є одним народом, дехто хоче навіть сказати — одним організмом <...> Що ж робить <...> людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять або, що вважають українську мову за рідну, будуть складати український народ. Безперечно, єдність мови є зв'язком, що об'єднує людей, але не завжди об'єднує їх у народи. <...>.

Український народ через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами. Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур між собою ворожих, майже собі ворожих: східної і західної. А що належать і до різних віросповідань, можна б поважно побоюватися, що й Церква не зможе проти цих роздорів виявити в українському народі своєї єднальної сили, сповнити свого посланництва <...>.

Мало який нарід так у релігійному житті поділений, як наш народ, а в тих поділах живуть і діють глибокі антагонізми, що ціле людство роз'єднують на табори <...>. Усі ті антагонізми йдуть від різності держав, до яких належали українці, та на різних, може, етнографічних типах чи расах, з яких змішання колись повстав український народ, і об'єднуються з тими відцентровими силами, що, може, ще дрімають на дні української психіки. З цього виходить, що кожен <...> мусить мати своїм обов'язком працею життя спричинитися до множення елементів єдності, і до усування елементів роздору. <...>

Ясно, як на долоні, що Рідна Хата не повстане, якщо не буде українського моноліту, коли українці-самостійники не зможуть обходячи всі різниці, які їх ділять, завести між собою якнайбільшу єдність. <...> Якщо хочемо всенародної Хати, бажанням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися на справах, і ті справи мусять вести до єдності.

ЦДІАЛ, Бібл., інв. №756, Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького до духовенства (3 декретів АСп Собору 1942.), Львівські Архієпархіальні Відомості, [ЛАСВ], Львів, 1942, С.1–19.

► 11. Із інтерв'ю Курта Левіна

ДОВІДКА

Курт Левін народився у 1925 р. у Польщі. Його батько Єзекиїл був равиним у Катовіце. У 30-х роках він переселився з родиною у Львів. Мати Курта Левіна померла і друга дружина батька, Рахиль, замінила йому рідну маму. Львівський равин заприятелював із митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким. Андрей і Климентій Шептицькі врятували єврейського хлопчика Курта Левіна в роки Другої світової війни, сформували його як особистість. Курт Левін усе своє життя працює над тим, щоб єврейська організація «Яд Вашем» визнала митрополита Праведником світу.

Митрополит Андрей був глибоко релігійною людиною, яка посвятила своє життя Божій справі. Як молодий чоловік він виріс і формувався між українцями, монахами-василіянами, був переслідуваний поляками, росіянами. Митрополит вирішив одне: посвятити своє життя Господові і допомогти своїм людям. Це було можливо робити в Австро-Угорській імперії, яка добре ставилась до українців, жидів, поляків. Митрополит міг працювати, як єпископ зосереджуватися на питаннях освіти, культури, медичного забезпечення людей. Він ніколи не цікавився політикою. <...> Перший раз, коли митрополит втрутився у політику, а радше за-протестував, — це тоді, коли була пацифікація <...>.

Нині євреї закидають митрополитові, що Він, мовляв, вітав німців. Насправді, то було не так. Німці швидко розігнали український уряд, заарештували провідників. Митрополит <...> писав про це до Риму. <...> А ще мені болять, що українці гоняться за фальшивими ідеями. Митрополит залишив послання «Як будувати рідну хату». Там все написано про розвиток держави. Шарпанина, куди йти — на Схід чи Захід — призводить лише до економічних негараздів. Митрополит Андрей мріяв бачити сильний народ і сильну державу, усе своє життя допомагав людям. В Україні мають більше пошановувати митрополита Андрея Шептицького, дослуховуватися до його праць. Це унікальний дар українського народу.

Галина Терещук. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.radiosvoboda.org/content/Article/1350914.html

§ 5.5.

Радянська жінка: трансформації гендерної ідентичності

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як змінювалися суспільні ролі та гендерна ідентичність українських жінок в радянський час?

Основні поняття, ідеї: гендерна ідентичність, гендерна політика, радянська жінка, «подвійний тягар», емансипація

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–3

★ Уважно роздивіться плакат (Джерело 1) та пам'ятник (Джерело 2). Поміркуйте, чому у радянській пропаганді селянство представляли в образі жінки, а робітничий клас — в образі чоловіка?

★ Проаналізуйте, що у цих зображення вказує на те, що в радянській ідеології жінок сприймали як відсталу і консервативну соціальну групу? Відповідь обґрунтуйте.

★ Проаналізуйте Джерело 3. Чому комуністична партія наголошувала на активній роботі з жіноцтвом? Чи сприяла цьому освіта жінок?

► 1. Плакат

Плакат
Самохвалов А. Н.
Хай живе комсомол,
1924 р.,

► 2. Пам'ятник

*В. Мухіна.
Робітник і колгоспниця,
1937 р*

► 3. Мовою документів

З резолюції IX з'їзду ВКП(б) «Про роботу серед жіночого пролетаріату»

Беручи до уваги те значення, яке має участь робітниць та селянок у партійній роботі, і ту роль, яку відіграють жінки робітничого класу і селянської бідноти у всьому господарському житті і у справі побудови Радянської республіки, особливо у зв'язку з черговими завданнями поточного моменту — боротьбою виробничою та продовольчою руїною, громадським харчуванням та вихованням, боротьбою з неписьменністю та іншими завданнями, IX Всеросійський з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) вважає роботу серед жіночого пролетаріату одним з невідкладних завдань моменту і необхідною частиною загальнопартійної роботи...

З'їзд вказує на необхідність провадити посилену роботу серед селянок і робітниць з ліквідації неписьменності шляхом облаштування шкіл грамоти для дорослих, влаштування загальних читалень <...>. Найсерйозніше ставлення до роботи серед жіночого пролетаріату міста і села і активна участь у ній всіх членів комуністичної партії збільшать її лави новими невикористаними силами, новими працівниками у всіх ділянках радянського будівництва і борцями за здійснення радянського ладу.

Резолюція IX з'їзду ВКП(б) «Про роботу серед жіночого пролетаріату» (Москва. 29 березня — 5 квітня 1920 р.) // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1954. — М., 1954. — Ч. 1. — С. 503.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 4–6

★ Яку мету переслідувало партійне керівництво, надаючи жінкам громадянські та політичні права (Джерело 4)?

★ Чому освіту вважають головною запорукою емансипації жінок? Про яке «розкріпачення» говорить плакат (Джерело 5)?

★ Чи ефективною була радянська політика з ліквідації неписьменності жінок в Україні (Джерело 6)? В чому це проявилось?

► 4. Погляд дослідника. Марта Богачевська-Хом'як

Жіноче питання в СРСР не набуло суто феміністичного характеру, воно залишалося питанням суспільно-політичним. Рівноправність стала для партії важелем використання жінки, яка мала в інтересах нового суспільства поєднувати материнство з виробничою працею нарівні з чоловіками. «Нова радянська жінка» це безликий елемент суспільного механізму <...>. Українські жінки розглядалися як регіональний варіант радянської моделі. Політика більшовиків щодо жінок мала дві мети: вивільнити жінок від обмежень минулого та зміцнити за їх допомогою свою владу у суспільстві, бо вважали жіноцтво важливим фактором суспільних перетворень.

Богачевська-Хом'як Марта. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939. — Київ: Либідь, 1995. — С. 332–338.

► 5. Плакат

Художник Н. С. Ізнар
«Жінко! Писемність — запорука
твого розкріпачення!»
1920 р.

► 6. Мовою цифр

Згідно з переписом населення на 28 серпня 1920 р. на Україні налічувалося 12 247 350 неписьменних. Майже 2/3 з цього числа становили жінки, серед них у містах — 52,8 %, у селах — 72,9 %. В 1926 р. грамотність серед дівчаток шкільного віку становила 28,1 %. У 1929 р. кількість дівчат у школах республіки зросла до 40,3 %. У 1930 р. у школах ліквідації неписьменності на Україні навчалося 70,8 % жінок. До 1939 р. в Українській РСР було ліквідовано різницю в грамотності міського і сільського, а також чоловічого і жіночого населення. У деяких областях республіки процент грамотних жінок сягав 90 %, у Києві — майже 95,6 %.

Вовк Л. П. Розвиток освіти серед жінок в Українській РСР (1917–1941 рр.) // Український історичний журнал. — 1975. — № 11. — С. 81–84.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 7–10

★ Ознайомтеся із спогадами жінок про Голодомор (Джерела 7, 8, 9 і 10). Чому жінки обирали різні стратегії порятунку?

Які чинники обумовили їхній вибір?

Відповідь обґрунтуйте.

► 7. Із скарги селянки Марії Вихторової

...Я примушена звернутися до Вас, як до рідного батька, вищого властителя нашої матері-України... За невиконання непосильно нарахованих на моє господарство податків Смілянська сільрада забрала у нас майно і чуть ні в одних рубашках вигнала із хати <...>. Таке ставлення до громадян УРСР я лічу невірним й незгідним [з цим]. А тому щиро зі сльозами на очах прошу

вас, батьку нашої України, захистити нас, нещастям і горем убитих, зняти наше господарство з твердого завдання і повернути нам хоч хату, щоб ми не спотикались по вулицях голодні і обездолені як діти, [так] і я. 4 душі дівчат та <...> я бідна з дітьми не маю де голови приклонити. ...Прошу вас, не откажіть на моє щире до вас прохання, що я вас прошу дайте відповідь, щоб я нещасна заспокоїлась на моє до вас прохання.

Із скарги селянки М. А. Вихторової зі села Смілого Надригайлівського району на Сумщині до Г. Петровського, 3 лютого 1932 р. — Колективізація і голод на Україні 1929–1933: 36. док. і матеріали. — К., 1993. — С. 413–414.

► 8. Мовою документів. Із протоколу допиту Марії Блажеєвської

...У 1919 році мій чоловік помер, залишивши мені 6-моргове сільське господарство і житловий будинок у Волочківцях, завдяки якому я разом з дітьми утримувалася <...>. У 1932 році <...> навесні не дозволено ні сіяти збіжжя, ні садити картоплю, але наказували садити цукрові буряки для цукроварні <...>. Коли після жнив я збрала трохи жита й пшениці, тоді більшовицька влада все це збіжжя забрала, нічого мені не залишаючи, через що я була наражена разом з родиною на голодну смерть... Я вирішила разом з дочкою Ядвігою, 18 років і синами Броніславом, 20 років та Яном, 16 років за всяку ціну дістатися до Польщі... Зараз прошу польську владу про дозвіл оселення в Польщі разом з дітьми...

Із протоколу допиту Марії Блажеєвської (45 років, католицького віросповідання) співробітником польської Державної поліції про нелегальний перетин кордону з СРСР до Польщі 18 жовтня 1932 р. // Польща та Україна у тридцятих — сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Т. 7. Голодомор в Україні 1932–1933. — Варшава — Київ, 2008. — С. 290–292.

► 9. Зі спогадів В. Тахтай-Тарлей

Десь восени 1932 р. одного дня вранці задзвонили усі дзвони на гвалт. Враз з усіх кінців села та з близьких хуторів швидкою ходою пішли до центру нашого села валки жінок. За якусь годину центр села заповнився білими хустками — це жінки зійшлися за хлібом до сільської хлібозсипки. Хто це повстання організував, так і донині невідомо, але воно було дуже згуртоване й рішуче. Зразу ж було відкрито замки біля магазину і розібрано багато хліба з посівного фонду. Коли жінки з клунками розійшлися додому <...> повідомили про подію райміліцію. Тому, коли жінки вдруге збіглися до хлібозсипки, то там вже на сторожі була кінна міліція, з півтора десятка чоловік... А вночі

приїхав «чорний ворон» і забрав п'ять жінок до в'язниці... Після слідства двох звільнили, а двом дали по три роки примусової праці.

Із спогадів В.Тахтай-Тарлей. — Голод 1933 року в Україні. Свідчення про винищення Москвою українського селянства / упоряд. Ю. Семенко. — Рівне: Волинські обереги, 2008. — С. 73.

► 10. Зі спогадів жінок — очевидців Голодомору

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–12

★ Уважно роздивіться радянський агітаційний плакат (Джерело 11). Зверніть увагу на рік його публікації. Що вам відомо про події 1932–1933 років в Україні?

★ Як співвідноситься зміст плакату із реаліями тогочасного життя в українських селах (Джерело 12)?

★ Ознайомтеся з висновками історичних досліджень (Джерело 13) та зіставте їх з гаслом агітплакату (Джерело 11). Чому Й.Сталін звертався саме до жінок?

«Ото ж у баби наряду багато було <...> шарахвани, юпки, платки. Так ото ходили мінять... і висівки приносили, і з пшона лупу приносили <...> і буряки привозили, і коржі міняли...»;

«У матері були оце такі гроші на шії. Возьме ті гроші, принесе муки, отаку головку сахарю. І то ми тим жили, і вижили»;

«Рушники, сорочки бабські повишивані, гарні, з квітками — і ходимо міняємо — те хлібинку дасть, хто двоє яєць дасть...»;

«І наша мама ходили у Вороніж — міняли рушники, сорочки, шарахвани, а відтіля буряки привозили, картошку, зерно там чи муку — хто як давав. І ті вижили, що ходили міняти»;

«Моя мама брала своє придане — полотно, льняні вишиті рушники, наволочки — і міняла все це на макуху, пшоно...»

Зі спогадів жінок-очевидців Голодомору. — Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 років на Луганщині: свідчення очевидців. — Т. 1 / Упор. І. Магрицька. — Луганськ: Промдрук, 2008. — С. 131; 165; 168; 188; 238; 356.

► 11. Агітаційний плакат

Художник Пінус Н.С.
Жінки в колгоспах — велика сила (Й. Сталін), 1933 р.,

12. Фотодокумент

*Є. Халдеу. У полі.
Україна, 1935 р.,*

Режим доступу: <http://club.foto.ru/classics/photo/1285/>

13. Погляд дослідника. Оксана Кісь

Дослідники [Голодомору] не вважали за потрібне представити дані [репресій проти українських селян] у гендерному розрізі, із зазначенням частки чоловіків та жінок серед учасників селянських виступів проти примусової колективізації та серед репресованих під час придушення селянського опору. Однак, зважаючи на загалом патріархальний уклад селянського життя, де саме чоловік-батько вважався головою сім'ї та господарем основного майна (землі, худоби, хати тощо), виконуючи представницькі функції від імені цілої сім'ї у громаді, можемо цілком обґрунтовано припустити, що саме чоловіки становили основну масу бунтівників, що чинили відкритий спротив силовому усуспільненню майна, так і тих, хто від імені цілої родини відмовлявся від вступу у колгоспи. Відтак саме чоловіки мали б становити й абсолютну більшість покараних владою. Припущення про те, що репресії влади були спрямовані головним чином проти чоловіків-голів родин, знаходить своє підтвердження у спогадах про колективізацію та Голодомор, у яких часто згадується про арешт батька за відмову від колгоспу чи під час «розкуркулення», його подальше засудження до ув'язнення, заслання чи розстрілу.

Кісь Оксана. Голодомор 1932–1933 років крізь призму жіночого досвіду // Народознавчі Зошити, — 2010, — № 5–6. — С. 639.

14. Плакат

Плакат «Жінко, на паротяг!»
художник О. Дейнека, 1939 р.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 14–16

- ★ Які нові для себе (раніше виключно чоловічі) професії опановували українські жінки у перші десятиліття радянської влади (Джерела 14 і 15)?
- ★ Проаналізуйте життєвий шлях Паші Ангеліної (Довідка) та поміркуйте, чому у той час дівчата хотіли ставати трактористками.
- ★ Проаналізуйте повідомлення у пресі з нагоди 8 березня (Джерело 16) та з'ясуйте, чому радянська влада була зацікавлена в масовій активній участі жінок у народному господарстві СРСР?
- ★ Поміркуйте, як позначилася можливість професійної самореалізації на гендерній ідентичності радянських жінок?

15. Фотодокумент

Паша Ангеліна за кермом трактора. 1934 р.

Фото Є. Халдея. — [Електронний ресурс]. —
Режим доступу: <http://club.foto.ru/classics/photo/1285/>

ДОВІДКА

Ангеліна Парасковія Микитівна (Паша Ангеліна) (1913–1959), народилася на Донеччині. У 1929 р. закінчила курси трактористів і працювала трактористкою Старо-Бешевської машинно-тракторної станції (МТС). У 1933 р. організувала жіночу тракторну бригаду, яку й очолила. У 1938 р. ушлявилася гаслом «Сто тисяч подруг — на трактор». Двічі Герой соціалістичної праці (1947, 1958).

► 16. Повідомлення у пресі «Колгоспниця України», 1941 рік

В день 8 березня радянські жінки ще енергійніше мобілізують свої сили на боротьбу за нові перемоги комунізму, за соціалістичну продуктивність праці, за міцну трудову дисципліну <...> за виховання високої комуністичної свідомості...

Радянська жінка — активний будівничий комунізму <...>. Жінка відмінник виробництва, жінка-стахановка стала звичним явищем на соціалістичних фабриках, заводах, в колгоспі.

За роки сталінських п'ятирічок кількість жінок-робітниць і жінок-службовців збільшилася майже в 4 рази. В 1940 р. їх було 11 мільйонів. Понад 19 мільйонів жінок беруть участь у колгоспному господарстві. У промисловості СРСР в 1940 р. кількість жінок досягла 41 %. Ніде не було жінок паровозних машиністів, а у нас за почином першого машиніста Зінаїди Троїцької, цю професію опанували у 1940 р. понад 4 000 жінок. Всього працює у транспорті півмільйона жінок; 32 тисячі трактористок і 8 тисяч комбайнерок працюють у 1939 р. на колгоспних полях. 110 тис. дівчат навчаються на тракторних курсах, сотні тисяч оволодівають мистецтвом водити машини.

Міжнародний комуністичний жіночий день // Колгоспниця України. — 1941. — № 5 (березень). — С. 1.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 16–17

★ Уважно роздивіться агітаційний плакат (Джерело 17). До чого він закликає? Зверніть увагу на рік видання плакату та поміркуйте, чому у той час радянська влада заохочувала жінок до опанування авіаційної техніки?

★ Ознайомтеся з біографією Марії Доліної та роздивіться світлину льотчиці (Довідка). Поміркуйте, що спонукало юну дівчину до вступу в авіашколу? Про що свідчать ордени та медалі на її грудях?

★ Прочитайте спогади Марії Доліної про формування жіночих авіаполків (Джерело 18). Чому дівчат-добровольців було так багато? Чому М. Доліна називає дівчат-льотчиць «сталевими»?

★ Поміркуйте, чому радянське військове командування створювало окремі — суто жіночі військові підрозділи? Відповідь обґрунтуйте

► 17. Плакат

Художник Бри-Бейн М.Ф.

Жінко-пролетарко, опановуй авіаційну техніку, йди у школи, вузи цивільного повітряного флоту! 1931 р.

Марія Доліна,
1944 р.

ДОВІДКА

Марія Доліна, 1944 р. Марія Іванівна Доліна (1922–2010) — військова льотчиця, учасниця Другої світової війни, Герой Радянського Союзу, гвардії капітан, заступниця командира ескадрильї 125-го гвардійського бомбардувального полка, виконала 72 бойових вильоти. Народилася у селянській родині у с. Шаровка Полтавського району Омської обл., від 1932 р. зростала в Україні. Екстерном здобула 10-річну середню освіту у м. Дніпропетровськ. У 1939 р. закінчила Херсонську авіаційну школу, куди вступила, приписавши собі 2 роки віку. Працювала льотчиком-інструктором Дніпропетровського та Миколаївського клубів Осоавіахім. З 1941 р. учасниця бойових дій. У серпні 1945 за мужність та військову доблесть, виявлені у боях, їй було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджена низкою інших високими державних нагород. З 1983 року мешкала у Києві, де й похована.

► 18. Свідчення очевидця. Марія Доліна

Для формування трьох жіночих авіаційних полків дозволяли брати жінок-льотчиць з тилу і з фронту виключно на добровільних засадах. Бажаючих виявилось значно більше... Неймовірно важке завдання випало М.Раскові! Визначити відразу, чи придатна людина до служби в авіації вкрай складно... Потрібні були не лише льотчики, але й радисти, штурмани, техніки, механіки, зброярі... Дівчат вона, звичайно, ставлених обирала. З тих, які перше у своєму житті слово «прошу» писали при вступі до комсомолу, друге — в аероклуб, третє — у воєнкомат. Залізній витримці та волі цієї «слабкої» статі могли б позаздрити чоловіки... Створення жіночих авіаполків не мало аналогів у історії авіації. У найкоротші терміни цивільних льотчиць слід було пересадити на військові літаки, навчити техніки ведення повітряного бою. Інших дівчат — навчити обслуговувати бойові машини, майбутніх штурманів — прокладати маршрути, знаходити цілі та вражати їх <...>.

Доліна Марія. Дочери неба: «дневные ведьмы» на пикировщиках. — Київ: Довіра, 2010. — С. 44–47.

► 19. Радянські нагороди за материнство

«Медаль материнства», почесне звання і орден «Мати-героїня» та орден «Материнська слава» — запроваджені Указом Президії Верховної Ради СРСР 8 липня 1944 р.; нагороджували матерів, які народили та виховали шість (Медаль Материнства), 7–9 (орден „Материнська Слава“) та десять і більше (орден „Мати-героїня“) дітей, при досягненні останньою дитиною віку 1 року та за наявності серед живих решти дітей цієї матері. Враховуються також діти, усиновлені законним шляхом. Перший Указ про присвоєння 14 жінкам почесного звання «Мати-героїня» було підписано 27 жовтня 1944 р.; перше нагородження «Медаллю материнства» 43 жінок відбулося 6 грудня 1944 р. На початок 1981 р. загальна кількість нагороджених сягнула 10 млн осіб.

Государственные награды Союза ССР / Сост. В. В. Матвеев. — Киев, 1987.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 19

★ Ознайомтеся з інформацією про радянські нагороди за материнство (Джерело 19). Які історичні та демографічні обставинами спонукали керівництво СРСР запровадити кілька державних відзнак за материнство одночасно?

★ Яка була мета такої нагороди?

★ Довідайтеся, яка з цих нагород продовжує існувати й тепер, в незалежній Україні, і які умови нагородження нею.

Посвідчення до медалі «Мати-героїня»

► 20. Історична довідка

Ідею щорічно відзначати Міжнародний жіночий день висунула Клара Цеткін (1857–1933) — видатна німецька соціалістка, теоретик жіночого і робітничого руху, редакторка газети *Die Gleichheit* («Рівність»). Її пропозицію одностайно підтримали понад 100 учасниць Другої Міжнародної конференції жінок-соціалісток з 17 країн, яка відбувалася у серпні 1910 р. у Копенгагені (Данія) та ухвалили щороку у березні відзначати день солідарності жінок у боротьбі за рівноправність. Наступного 1911 року у березні понад 1 млн жінок у Німеччині, Австрії, Швейцарії, Данії вийшли на мітинги та демонстрації, протестуючи проти дискримінації та вимагаючи рівних із чоловіками прав на участь у виборах, на освіту і здобуття фаху, на працю. У 1912–1915 роках до них приєдналися також жінки Нідерландів, Франції, Швеції та Росії; серед вимог з'явилися гасла про припинення війни. Саме з масових жіночих демонстрацій 23 лютого (8 березня за новим стилем) у Петрограді розпочалася буржуазно-демократична революція, яка призвела до скасування монархії в Росії. У 1920–30-і роки відбулося одержавлення цього свята в СРСР: воно супроводжувалося урочистими зборами трудових колективів та відзначенням жінок-передовиків. У 1965 р. 8 березня стало державним святом та вихідним днем в СРСР. У 1977 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію № 32/142, згідно з якою кожній з країн-учасниць пропонувалося щорічно відзначати Міжнародний день прав жінок.

► 21. Плакат

Художник Митніков-Кобилін,
Плакат, 1932 р.,
«8 березня — бойове свято
жінок-трудівниць усього світу!»

ЗАВДАННЯ ► Джерела 20–22

- ★ Що вам відомо про свято 8 березня?
- ★ Прочитайте довідку про виникнення Міжнародного дня жінок (Джерело 20). Як співвідносять нинішні уявлення про це свято з його первісним змістом?
- ★ Роздивіться агітплакат та святкову листівку з нагоди 8 березня (Джерела 21 і 22) і проаналізуйте напис на плакаті і зображення на листівці. Як змінилося державне розуміння сутності Міжнародного жіночого дня від сталінської до хрущовської доби?

ЗАВДАННЯ ► Джерела 23–26

- ★ Яким чином пропагандистські плакати впливали на гендерну свідомість радянських жінок (Джерело 23)?
- ★ Про що свідчить різниця у затратах часу на ведення домашнього господарства між чоловіками та жінками (Джерело 24)?
- ★ До виконання яких суспільних ролей заохочує радянську жінку плакат (Джерело 25)? Яка з них представлена як головна?
- ★ Як брак вільного часу міг позначатися на житті жінки (професійна кар'єра, дозвілля, хоббі, відпочинок)? Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Чому радянський спосіб державної емансипації жінок дослідники вважають „подвійним тягарем» (Джерело 26)?
- ★ Розпитайте свою бабусю чи інших жінок похилого віку про те, як їм вдалося поєднувати професійні, громадські та сімейні функції у радянський час.

► 22. Листівка

Поштова листівка до свята
8 березня. 1959 р

► 23. Погляд дослідника. А. Есимова

Аналіз зображення жінки на плакатах є важливим, оскільки за представленим образом можна робити висновок про державне бачення становища і значення жінки у суспільстві, яке він передає. На радянських плакатах жінку представлено насамперед як трудівницю. Різні символи, які може «розпізнати» глядач, свідчать про пропаганду поєднання жінкою виробничої та сімейної сфери. Це діловий робочий одяг, медаль на грудях, яка свідчить, що ця жінка — не просто працівник, але є передовиком виробництва; приміщення, у якому зображено жінку. Найбільш змістовним в композиційному сенсі є зображення сім'ї та дітей. Радянські плакати показують, що діти, а отже й усі питання, пов'язані з репродуктивними планами — це прерогатива жінки: поширеним є зображення матері з дитиною.

Есимова А.Б. Визуальные материалы в проведении демографической политики (советский и китайский опыт) // Проблемы народонаселения в зеркале истории / Ред. В. В. Елизаров, И. А. Троицкая. — Москва: Макс-Пресс, 2010. — С. 125–135.

► 24. Статистичні матеріали. Жінки в СРСР. 1991 рік

Витрати часу жінок-робітниць і службовців на ведення домашнього господарства становили у робочий день 3 год. 30 хв., колгоспниць — 4 год., а вільний час — відповідно 1 год. 23 хв. і 1 год. 03 хв. У вихідний день жінки витрачають на ведення домашнього господарства удвічі більше часу, ніж у робочий день. Існують значні відмінності у витратах часу на ведення домашнього господарства між чоловіками і жінками: жінки у робочий день витрачають на ведення домашнього господарства в 3 рази більше часу, а у вихідні — в 2 рази, ніж чоловіки.

Женщины в СССР. 1991: Статистические материалы / Госкомстат СССР. — Москва: Финансы и статистика, 1991. — С. 56–57.

► 25. Плакат

Художник П.Я.Караченцов.
«Хай живе рівноправна жінка країни соціалізму!», 1938 р.

► 26. Погляд дослідника. Лапідус Варшовський

Чимало ранніх сподівань щодо звільнення жіноцтва не виправдалися, коли радянський режим зміцнив свою владу. Масова участь жінок у робочій силі не привела до звільнення жінок і розширення їх свободи вибору — вона мала такі форми, які можна назвати гнобленням. Хоча радянські порядки відкрили нові освітні та професійні можливості для багатьох жінок, інших жінок вони штовхали до важкої фізичної праці, часто у важких умовах зі шкодою для здоров'я та добробуту. Більше того, економічні пріоритети призвели до слабкого розвитку сфери послуг та сфери масового споживання, не вдалося також повністю усунювати догляд дітей та побутові функції чи змінити розподіл ролей у сім'ї. Таким чином, нові економічні та політичні обов'язки, нав'язані на додаток до традиційних жіночих ролей, створюючи для жінок відчутний «подвійний тягар» у повсякденному житті.

Warshofsky Lapidus G. Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change. — University of California Press, 1979. — P. 5–6

§ 5.6. «Золотий вересень» — подія без вибору

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як події вересня 1939 р. сприйняли та оцінили різні верстви населення Західної України?

Основні поняття, ідеї: анексія, возз'єднання, радянізація

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

★ Як звістку про війну зустріли різні верстви населення в м. Луцьку (Джерело 1)? Чим обумовлена така реакція українців та поляків?

★ Як ви поясните той факт, що українців до війська брали рідше ніж поляків?

★ Чому сім'я Ірени Градиської не залишила Коломию (Джерело 2)?

Який вибір зробила її родина? Як змінилися умови життя родини?

★ Якими фактами із Джерела 2 ви можете довести, що зміна політичної ситуації не вплинула на зміну ставлень окремих українців до родини Градиської?

► 1. Свідчення очевидця. о. Максим Федорчук

1 вересня 1939 року

Нарешті, воно наступило. Був я в цей день у Луцьку. Помітив, що дуже багато людей збиралися біля мегафонів і уважно зі скупчення вслуховувалися в різкі слова промовця. Не мав я часу прислухатися, то й далі залагоджував свої справи в місті, коли чую з усіх боків тривожні відгуки: «Війна! Війна!» Питаю одного «обивателя», хто воює і за що війна? А він мені у відповідь крізь сльози оповів: «Німці напали на Польщу, біда велика буде!»

Не хотілося вірити і пішов я до знайомих поляків, які мали радіо. Тут застав цілу родину в сльозах. Переконавшись, що війна справді розпочалася, попросився і поспішив до Романова, аби оповісти людям радісну звістку. Але не я першим оповів про війну. Хто мав радіо, то вже почув цю новину. За війну знало все село. Українці раділи. Поляки плакали. І чомусь підозріло вдивлялися в обличчя українців. Оголошена мобілізація, вивішене оголошення про воєнний стан. Українських хлопців брано до війська мало, а натомисть польську молодь мобілізовано всю. Почалися знущання над німцями і українцями. Багато з них закатовано чи розстріляно...

Із щоденника священника Максима Федорчука про події на Волині в роки Другої світової війни // Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук. — К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. — С. 15.

► 2. Із спогадів Ірени Градиської

18 вересня 1939 року. Тиша. Не перед бурею, а після неї. Як і інші поляки намагаємося не виходити з дому. Згораємо від сорому за програну війну з німцями <...>.

...Цілий уряд втік до Румунії. Чуємося ошуканими, виведеними в поле. До останнього вірили в нашу великодержавність. Ще пару днів тому вулиці Коломиї були заповнені автомобілями зі столичними номерами. Це були ті, що втікали з Центральної Польщі... Все йшло на Кути, там залишали автомобілі і вбрід, де лише неглибока вода, — через Черемош до Румунії. Багато автомобілів стоїть тепер по ровах, біля них крутяться спритники. Все рухнуло, але є й такі, які хочуть нажитися.

Близько полудня ввійшли перші радянські відділи. Спочатку танки, потім кіннота, насамкінець піхота. Квітами та вигуками вітали їх меншості: німецькі колоністи, українці, євреї. Видно було правдиве захоплення. То правда, що любов є сліпою і вони не бачать, що танки, хоч і дійсно великі, але якимось грубо ковані, без точності сучасної зброї, та ще й рухаються зі скреготом заіржавілого заліза. Військові, одягнені в жалюгідну форму, залишають за собою запах дьогтю — правдоподібно це захист від вошей. На головах мають шпичасті шапки-будьонівки з червоною зіркою над чолом.

<...> 20 вересня 1939 року приїхав до нас на ровері наш фабричний сторож Рудольф Табачук. «Пане директоре, — каже до мого батька, — на фабриці засновано робітничий комітет. Хотіли, щоб я віддав їм ключі від каси. А я їм відповів, що не від них ключі отримував, то і віддавати не буду». ...Батько і стрий пішли до фабрики, не знаючи, що з ними буде. Обидва легіоністи, сини повстанця, але їм і на думку не спадало втікати за кордон, хоча Румунія поряд, за межею, а всі переходили через границю добре відомі. ...Повідомили нам, що фабрика стала державною і буде тепер мати назву «Железний завод товарища Хрущова», але запрошують нас до праці на заводі і будуть нам виплачувати зарплатню.

<...> Оскільки в крамницях як продуктових, так і інших, пусто, то знайомі хлопці, переважно з Яблунова і П'ядик, привозять овочі в обмін на меблі. Василь і Сьонь Боднари, сусіди по нашій віллі в Яблунові, не хочуть нічого брати взамін. Говорять, що ми були добрими сусідами, а тепер є в нужді. Обидва є українцями, але застерігають нас перед українськими гайдамаками.

Градиська І. То вже 60 років. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kolomyia.museum/statti/31.html>

ДОВІДКА

Ірена Градиська — полька, колишня коломиянка, представниця заможної коломиїської родини підприємців Біскупських.

3. Фотодокумент

Львів'яни зустрічають радянські війська у вересні 1939 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forum.te.ua/showthread.php?t=60680>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–5

- ★ Уважно розгляньте світлину (Джерело 3) і опишіть подію, яку зафіксував фотограф. Який настрій панує серед міщан?
- ★ Зверніть увагу на одяг радянських вояків. Чи відповідає він сезону?
- ★ Порівняйте фото із описом зустрічі радянської армії в Джерелі 2. Що в них спільного і чим вони відрізняються?
- ★ Порівняйте зміст Джерел 4 та 5. Чим ви поясните таке різне ставлення до радянської армії?

► 4. Із спогадів Романа Малащука

Нагло і зовсім неочікувано з котроїсь келії до нашої «впала» новина: сьогодні, 17-го вересня московсько-большевицька армія перейшла Збруч і прямує на Львів...

Ми бачили їх: низькі, косоокі, в дуже довгих, «обстріпаних» шинелях з крісами на мотузках вулицями нашого Львова йшли «переможці-здобичники» нашого міста, ніхто їм не ставив опору — німці відійшли, поляки були розбиті, українська сила щойно вийшла з польських в'язниць.

В наш край приходив новий ворог — Москва <...>.

Серед наступаючої большевицької армії були не лише азіяти, але також українці. Було їх багато, більше як нам на перший погляд виглядало, були, очевидно, й москалі. Разом з армією йшли різного роду політруки, пропагандисти, агітатори...

Але наперед на всіх місцях висувалися українці, для підкреслення, що Західню Україну «визволяють» з-під панського ярма — брати українці, саме вони «простягнули нам помічну руку» (а ноги, то простягнете вже самі, які пізніше говорили про оте «визволення», і як у дійсності сталося).

Малащук Р. З книги мого життя. Спомини. Т. 1. / Роман Малащук. — Торонто, 1987. — С. 196–197.

► 5. Із листа селян с. Горбакова до редакції газети «Вільна Праця», 1939 р.

Отсією дорогою пересилаємо щиру подяку бійцям та командірам Червоної Армії, Радянській Владі та Великому Сталінові, які визволили наших синів та братів з ляхської неволі та промостили шлях до нового радісного та цікавого життя.

Сель. ком.

Просимо редакцію «Вільна Праця» помістити нашу подяку в як найблищому номері

Із листа селян до редакції газети «Вільна Праця» // ДАРО. — Ф. Р-233. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 19.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–6

- ★ Якій події присвячений плакат (Джерело 6)?
- ★ Чому художник вирішив розкрити тему події через рукоштовнання селянина і радянського вояка?
- ★ Зверніть увагу на те, як художник передав зовнішність української родини. Що він цим хотів підкреслити? Які емоції викликають зображені українці?
- ★ Які деталі плаката свідчать про військову могутність країни, що направила свою армію.
- ★ З якою метою створювалися подібні плакати? На кого вони були розраховані?

► 6. Плакат. 1939 р.

Худ. В. С. Иванов

Режим доступу: <http://forum.reactor.org.ua/showthread.php?t=4631>

► 7. Поштові марки СРСР. 1940 р.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 7

★ Розгляньте зображених на радянських поштових марках людей та прочитайте написи. В якому емоційному стані перебувають люди? Чому вони радіють?

★ Як ви вважаєте, чому саме такий образ радянського воїна формувала влада, використовуючи для цього поштові марки?

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forum.reactor.org.ua/showthread.php?t=4631>

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://joanerges.livejournal.com/712064.html>

► 8. Мовою документів

Київ 20/XI — 39 р.

Добрий день шановний т. Бондаренко!

З червоної столиці квітучої радянської України з Києва я передаю Вам самий теплий і дружній привіт.

Одноразово з цим, я посилаю Вам «Пісню депутатки», яку прошу надрукувати в №/газеті. Крім того ще раз прошу вислати мені ті №№ Вашої газети де будуть надруковані мої вірші. Не знаю чи надрукували вірш «Творцю Конституції» чи ні? Я написав ряд віршів які надішлю Вам. («Жовтневу пісню», «Спогад» — про бої та «Комсомольця») <...>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8

★ Прочитайте вірш Г. Добровольського (Джерело 8). Які історичні події згадуються в ньому? Якій проблемі присвячений вірш? На які верстви населення він розрахований?

★ Як на цей вірш могли б відреагувати: а) священик М. Федорчук (Джерело 1), Ірена Градиська (Джерело 2), Роман Малащук (Джерело 4), селяни с. Горбакова (Джерело 5)? Поясніть, чим обумовлене їхнє ставлення?

Г. Добровольський. Пісня депутатки.

Ще недавно мене підкоряли —
Пан сердитий і бариня зла, —
Я просвіти і правди не знала,
А в неволі і злиднях росла.
Та нарешті мов буря прилинув
Довгожданий, омріяний рік, —
Розігнула я згорблену спину
І кайдани порвала навек,
Бо для тих, що страждали від роду
По ідеї вождя і по волі ЦК, —
Від братів по бажанню народу,
Простягнулась братська рука.
І тепер наша люба Вкраїна
До народного щастя іде,
І пульсує життя повноцінне —
Більшовицьке дитя молоде.
Виростай же неспівана пісню
Та й збуди ще багато пісень,
Бо життя моє серце не тисне,

ЗАВДАННЯ ► Джерело 9

★ Розгляньте уважно фото. Як ви вважаєте, які верстви населення представляють зображені делегати? Чи є серед них селяни? Відповідь аргументуйте.

★ Чому ці люди фотографуються на площі перед театром Опери і балету м. Львова? Чи позують вони добровільно?

★ Про який вибір делегатів засвідчує зображення?

А всміхається сонячний день.
Я співаю тому, хто уважно
Піклування про жінку підніс
І шляхи нам відкрив неосяжні
Дав нам право і волю приніс.
Про минуле пригадую нині —
Заплітаю життя мов вінок,
Бо живу я в радянській країні,
Депутаткою йду від жінок.
Хочу виправдати ваше довір'я
Щоб і наш молодий колектив
Крокував у велике сузір'я
До щасливих і радісних днів.

Київ, 1939, листопад

Із листа поета Г. Добровольського до редакції газети «Червона Зірка» // ДАРО. — Ф. Р-233. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 11-12.

9. Фотодокумент

*Делегати Народних
Зборів Західної України
(Львів, жовтень 1939,
фотографія зі збірки
Російського державного
архіву кінофотодокументів)*

Режим доступу: <http://joanerges.livejournal.com/712064.html>

§ 5.7. Людський вимір — людський вибір: як формувалася ідентичність у СРСР

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Які чинники впливали на самовизначення людини
в другій половині ХХ століття?
Які пріоритети у самовизначенні формує суспільство?

Основні поняття, ідеї: ідентичність, радянська людина,
радянський народ

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–3

★ Про яку нову історичну спільноту йдеться в Джерелі 1? Як її появу трактує Конституція СРСР?

★ Порівняйте зміст Джерел 2 та 3 з положеннями радянської Конституції (Джерело 1). Про що це свідчить? Як можна кваліфікувати наведені приклади в Джерелах 2 та 3?

★ Як ви вважаєте, чому брат Йосипа Зісельса вирішив звернутися до президента США (Джерело 2)?

★ Оберіть позицію. Вам пропонують декілька версій стосовно ситуації, описаної в Джерелі 3. До якої з версій схильні ви? Обґрунтуйте свій вибір.

Версія 1. Вважаю, що подібне потрібно сприймати як жарт, а не як приниження національних почуттів.

Версія 2. Маємо типовий приклад національної зверхності.

Версія 3. В таких випадках потрібно застосовувати силу і все зразу ж стане на своє місце.

► 1. Офіційний документ. Конституція СРСР. 1977 р.

В СРСР побудоване розвинуте соціалістичне суспільство... Це суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй та народностей, їх братської співпраці склалася нова історична спільнота людей — радянський народ <...>.

Стаття 36. Громадяни СРСР різних рас та національностей мають рівні права. Реалізація цих прав забезпечується політикою різнобічного розвитку та зближення всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян в дусі радянського патріотизму і радянського інтернаціоналізму, можливістю користуватися рідною мовою і мовами інших народів СРСР.

Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. — М., 1977. — С. 4–18.

► 2. Із листа Семена Зісельса президентові США Д. Картерові

8 грудня 1978 р., напередодні 30-х роковин прийняття Загальної декларації прав людини, заарештований мій брат — Йосиф Зісельс.

Ми з братом прожили разом 27 років, рівно стільки, скільки минуло з дня мого народження. Батьки наші вмерли рано. Зараз він — єдина для мене рідна людина на Землі.

Закінчивши в 1969 році катедру теоретичної фізики Чернівецького державного університету з відзнакою, він примушений був працювати не за спеціальністю. Шлях в науку був для нього закритий з однієї «простої» причини — він єврей <...>.

Мій брат вирішив присвятити себе боротьбі проти порушення прав людини — найболючішому питанню в нашій країні...

Тому я прошу Вас виступити на захист мого брата — Йосифа Зісельса.

9 грудня 1978 р.

Семен Зісельс

Українська гельсінська група. 1978–1982: документи і матеріали. — Торонто: Вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. — С. 162–163.

ДОВІДКА.

Йосиф Зісельс (1946 р. н.) — єврейський громадський діяч, дисидент. Закінчив фізичний факультет Чернівецького університету в 1969 р. З 70-х років співробітничав з єврейським і загальнодемократичним підпільними рухами в СРСР. Навесні 1972 був виключений з комсомолу за виступ в захист права на репатріацію. 1978 р. вступає в Українську Гельсінську групу. Того ж року заарештований і засуджений до трьох років позбавлення волі в колонії посиленого режиму за «наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад». 1984 р. засуджений до трьох років позбавлення волі в колонії суворого режиму. 1987 р. відмовився від запропонованої амністії, оскільки не хотів підписувати зобов'язання з відмовою від політичної діяльності.

У 1988 р. створює в Чернівцях першу єврейську організацію в Україні. У 1989 р. бере участь в створенні Ваада (Конфедерації єврейських організацій і общин) СРСР. Член Рад Європейської Ради єврейських общин, Європейського і Світового єврейських конгресів, Світової сіоністської організації. Голова Ваад України (з 1991 р.). Засновник Конгресу національних громад України, організації, яка займається захистом прав національних громад і освітою з міжнаціональної толерантності.

► 3. Свідчення очевидця. Левко Лук'яненко

Я вступив 1953 року на юрфак Московського університету імені Ломоносова...

За п'ять років мене сім разів у Москві обрали «хохлою». Кожен із цих сімох був моїм колегою і називав мене хохлом у доброму гуморі так собі, між іншим, переходячи від одного слова до іншого. Я влучав момент і точно в його ж доброзичливому тоні називав його кацапом. І тут ставало несподіване: мій добрий колега різко зупинявся, повертався, витріщувався на мене, наче на якогось марсіяна, і кидав:

- Та ти націоналіст! Я й не знав...
- Чого це націоналіст?
- Ну, а як же!
- Називати хохлом можна, а кацапом не можна?!
- Ну, так же прийнято...
- Прийнято ображати національну гідність українців?
- А у вас є ця національна гідність? Я й не чув про таке.

Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. — К., 1991. — С. 15–18.

► 4. Із книги Василя Гроссмана «Життя і доля»

...Вночі, коли дружина й дочка лягли спати, Штурм заходився заповнювати анкету. Майже всі запитання в анкеті були ті ж, що й до війни...

1. Прізвище, ім'я, по батькові...: Штурм Віктор Павлович...

2. Дата народження... року... місяця... дня..

3. Стать...

4. Місце народження...

5. Національність... Оце п'ятий пункт. Такий простий, він нічого не означав у довоєнний час і став якимось ледь-ледь особливим тепер.

Штурм, натискуючи на перо, рішучими буквами написав: «єврей». Він не знав, що незабаром означатиме для сотень тисяч людей відповіді на п'яте запитання анкети: калмик, балкарець, чеченець, кримський татарин, єврей...

Надя, кинула увечері, коли сиділи за чаєм:

— Знаєш, тату, Майчин батько сказав, що наступного року в Інститут міжнародних відносин не приймуть жодного єврея.

Гроссман В. Життя і доля. — К.: Дніпро, 1991. — С. 548–550.

► 5. Фотодокумент

Паспорт
радянської
громадянки
М. Олени
Анатоліївни

[Електронний
ресурс]. — Режим
доступу : [http://za.zubr.
in.ua/2010/03/11/5021/](http://za.zubr.in.ua/2010/03/11/5021/)

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1, 4–6

* Що об'єднує такі, здавалося б, різні документи: спогади очевидця (Джерело 4), радянський паспорт (Джерело 5), радянський військовий квиток (Джерело 6)?

* Чому в СРСР, не зважаючи на декларування про створення нової спільноти — радянський народ (Джерело 1), існувало розмежування населення за національною ознакою? (Джерела 4, 5, 6)

6. Фотодокумент

Військовий квиток
Олейнічука
Олександра Пилиповича

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://pruxod.ucoz.ua/news/2009-04-02-306>

7. Фотодокумент

Паспорт
громадянки
України
М. Олени
Анатоліївни

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://za.zubrin.ua/2010/03/11/5021/>

ЗАВДАННЯ ► Джерело 7

- ★ У сучасному українському паспорті (Джерело 7) відсутня графа «національність». Як ви поясните такий факт?
- ★ Яке ваше ставлення щодо оприлюднення в документах, що посвідчують особу, етнічної приналежності?

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8–10

- ★ З якою метою в СРСР було створено піонерську організацію (Джерело 8)?
- ★ Які зобов'язання брав на себе кожен школяр, вступаючи у піонерські лави (Джерело 9)?
- ★ Яким повинен бути піонер у повсякденному житті (Джерело 10)?
- ★ Як держава через піонерську організацію формувала радянського громадянина (Джерела 8–10)?

► 9. Фотодокумент

Урочиста обіцянка
піонера СРСР

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pica4u.ru/all/585-den-pionerii.html>

► 8. Історична довідка

У СРСР піонерська організація утворена рішенням Всеросійської конференції комсомолу 19 травня 1922 року. До 1924 року піонерська організація носила ім'я Спартак, а після смерті В. Леніна отримала його ім'я. Основними завданнями піонерії — виховання молоді в дусі вірності партії. Піонерська організація була породженням системи, невід'ємною її частиною, носила всеосяжний державний характер і ставила за мету виховання дітей як громадян, повністю вірних комуністичній партії і державі. Піонерська форма — білий верх, чорний низ: блузка та спідничка у дівчат та сорочка і штани (шорти) у хлопчиків. На свята одягались «пілотки». Атрибути піонера — червоний (кольору крові) галстук, як частина радянського прапора, і піонерський значок із зображенням В. Леніна. У своєму класичному вигляді Всесоюзна піонерська організація об'єднувала в СРСР республіканські, крайові, обласні, окружні, міські, районні піонерські організації. У піонерську організацію приймалися школярі віком від 9 до 14 років. Той, хто вступав у піонерську організацію, на піонерській лінійці виголошував присягу піонера Радянського Союзу. Як правило, в піонери приймали в урочистій обстановці під час комуністичних свят в пам'ятних історико-революційних місцях, частіше за все 22 квітня (день народження В. Леніна) біля пам'ятника В. Леніну. Керівництво Всесоюзною піонерською організацією здійснювалося комсомолом, який у свою чергу контролювався КПРС.

► 10. Плакат

Художник
Є. Соловйов.
Піонер. 1964 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sweetretro.ru/2010/06/blog-post_2794.html

11. Фотодокумент

1975 р. Москва.
Піонери відвідують
мавзолей В. І. Леніна.

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу:
<http://savok.name/page,1,2,62-pionery.html>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–12

- ★ Розгляньте фото і коротко опишіть побачене.
- ★ Якою могла бути відповідь цих дітей на запитання: «Хто ви?»
- ★ Встановіть ймовірну причину появи цих дітей під стінами мавзолею. Як ви вважаєте, діти прийшли за власним бажанням, випадково, чи це завчасно спланована і ретельно продумана акція? Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Як подібні відвідини впливали на виховання дітей та формування їх світогляду?

ДОВІДКА.

Мавзолей — кам'яна споруда на Красній площі в м. Москві, де знаходиться забальзамоване тіло вождя російських більшовиків В. І. Леніна.

► 12. Свідчення очевидця. Наталія Є.

Я споминаю наш кримський клас в кримській школі.

Ну, состав был самый такой интернациональный: русские, украинцев как-то было мало, много было евреев, девочек и мальчиков, два было мальчика — армянина, девочка — гречанка и два татарина. Класс был очень дружный, никогда никаких не было даже намеков на какие-то национальные взаимоотношения. Все как-то считали себя равными, и никто даже не задумывался о национальностях.

Я настолько воспитана была в интернациональном духе, что я даже никогда не задумывалась над этим вопросом, я никогда ни в какой расчет не беру национальность, у меня это уже в крови и уже это не переделаешь. Нас так воспитали.

Фрагмент інтерв'ю з Наталею Є., 1925 р.н., росіянка, освіта вища юридична, мешкає у м. Сімферополь, Крим // Кісь О. Рецепція радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Спец. видання: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях / За ред. В.Кравченка та Г.Грінченко. — Х., 2008. — С. 17–28.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 12–17

★ За допомогою яких суспільних інститутів, методів та засобів радянська держава здійснювала вплив на молодь і доросле населення (Джерела 12–17)? Як формувався «Homo Sovieticus»?

★ Що стало основною причиною формування «інтернаціонального духу» у багатонаціональних кримських школах (Джерела 12, 13)?

► 13. Свідчення очевидця. Лариса Л.

Я учила різних людей: в класі були і татари, і грузини, і узбеки. Откуда только люди не приезжали. И западные украинцы приезжали, в деревнях когда. Проблем по национальности никогда не было ни с евреями, ни с кем. Тогда, когда мы жили, это не было проблемой, эти вопросы нас не волновали и даже в журналах не писали. В [классных] журналах была такая колоночка в конце «родной язык» — как правило, писали — русский, русский, русский. А национальность, как таковая — так она меня не интересовала. И учащихся, и людей, которые вокруг меня. Сталин, по-моему, или кто-то говорил: «есть нация — советский народ».

Фрагмент інтерв'ю з Ларисою Л., 1933 р. н., росіянка, освіта вища педагогічна, мешкає у м. Сімферополь, Крим // Кісь О. Рецепція радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Спец. видання: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях / За ред. В. Кравченка та Г. Грінченко. — Х., 2008. — С. 17–28.

► 14. Фотодокумент

*Херсон.
1 травня 1950 р.
Педагогічний інститут
на демонстрації*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mycity.kherson.ua/gallery/displayimage.php?album=79&pid=2187#top_display_media

ЗАВДАННЯ ► Джерело 14

★ Які емоції переживають люди, зображені на фото (Джерело 14)? Чим зумовлене емоційне піднесення учасників демонстрації різних років?

*Радянські студенти
на Першотравневій демонстрації,
1960-і роки*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://alexejgerasimov.livejournal.com/214706.html>

15. Фотодокумент

ЗАВДАННЯ ► Джерело 15

★ Як ви вважаєте, чому світлина зроблена біля пам'ятника В. Леніна? Випадково, чи спеціально молоді люди зібралися саме тут?

★ Про що свідчить бажання молодих людей сфотографуватися біля пам'ятника вождеві світового пролетаріату?

Студенти одного з київських вузів проводять вільний час. Фото зроблене біля пам'ятника Леніну на Бессарабській площі в Києві. Травень 1955–1956 рр.

16. Фотодокумент

*Фото солдатів
радянської армії.
1973 р.*

Із сімейного архіву родини
Собчук М. Г.

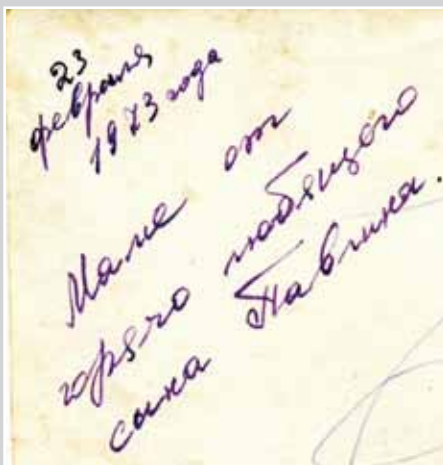

ЗАВДАННЯ ► Джерело 16

★ З якої нагоди зроблено та надіслане фото (Джерело 16)?

★ Чому на зворотній стороні фотографії юнака з україномовної сім'ї підпис російською мовою?

★ Як би ці солдати відповіли на запитання «Хто ви?»

ДОВІДКА.
23 лютого — день
Радянської Армії.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 17

★ Уважно розгляньте інтер'єр приміщення, зображеного на фото (Джерело 17). З якої нагоди зроблена фотографія?

★ Як ви вважаєте, що об'єднує цих людей? Які причини спонукали їх зробити групове фото?

★ Як ці люди відповіли б на запитання «Хто ви»? Яку ідентичність тут підкреслено?

► 17. Фотодокумент

Працівники електричного цеху хімічного підприємства в останній робочий день напередодні Нового 1973 року

Фото із приватного архіву родини Равських, м. Новий Розділ, Львівської області.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 18

★ В чому виявився найбільший парадокс радянської системи у творенні нової людини (Джерело 18)?

★ Які чинники, відповідно до міркувань І. Дзюби, впливали на формування «мислячих і незмирливих людей» в СРСР?

► 18. Думка публіциста. Іван Дзюба

Я не люблю цього новообивательського слівця: «совок», яким шикують претензійні напівінтелігенти і різного роду «продвинуті». Міг би сказати, що, живши в тому радянському суспільстві, бачив більше, або принаймні, не менше розумних, культурних і порядних людей, ніж у нинішньому. Парадокс: атмосфера людського побуту в тому царстві несвободи була чистішою, ніж у теперішньому «царстві свободи». І ще більший парадокс: під псевдонімом «простой советский человек», під цим ідеологічним «дахом», росли цілі когорти мислячих і незмирливих людей, бо, крім офіційної пропаганди, була класична література, яка виховувала благородні почуття, була школа, в якій усе-таки навчали добру, та й офіційна ідеологія марксизму-ленізму апелювала до високих громадянських почуттів, до соціальної і національної справедливості, — це та суперечність, точніше, одна із суперечностей, які й загубили тоталітарний режим.

Дзюба І. Пастка. 30 років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна / Іван Дзюба. — К., 2003. — С. 75–76.

§ 5.8. Україна на шляху від регіоналізму до соборності

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Що допомагає українцям зберігати загальнонаціональну єдність, незважаючи на регіональні відмінності?

Основні поняття, ідеї: регіоналізм, регіональна ідентичність, історична пам'ять, сепаратизм, соборність, консолідація

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

- ★ Пригадайте основні віхи історії Правобережної та Лівобережної України у XIX–XX ст. У чому полягають особливості їх історичного розвитку?
- ★ Роздивіться уважно політичні карикатури (Джерело 1). Яку проблему піднімають у них автори? Що, на їх думку, створює розкол в українському суспільстві?
- ★ Ознайомтеся з думкою історика Вікторії Середи (Джерело 2). Назвіть певні історичні події та діячів, які найбільше асоціюються саме з цими регіонами. Наскільки вони вплинули на долю цілої України? Чи можна вважати їх значення загальнонаціональним? Відповідь обґрунтуйте

► 1. Карикатури

ОДВІЧНЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Політична карикатура. Автор І. Безук

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://igorvet.livejournal.com/>

Політична карикатура.
Автор М. Златковський

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2207680.html>

► 2. Погляд дослідника. Вікторія Середя

Протягом десятиліття 1994-2004 регіони Львова і Донецька все ще не мали єдиного бачення минулого, яке б поділялося в обох регіонах. Існували не тільки очевидні розбіжності у святах, але й в їх інтерпретаціях. Більше того, акцентовані в обох [регіональних] газетах [«Високий замок» (Львів) та «Донецкие новости» (Донецьк)] свята та вшанування сильно прив'язані до регіонального історичного досвіду та пам'яті. Така настанова підсилює відмінності у політичних орієнтаціях, а не усуває їх. Так відзначення різних свят у Львові та Донецьку формує відчуття приналежності, спільності та солідарності поміж мешканцями кожного з цих регіонів, але відмежовує їх від тих, хто не поділяє такого ж досвіду та пам'яті.

Sereda V. Regional Historical Identities and Memory // Україна Модерна. Спец. випуск. Львів — Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. — 2007. — С. 179–180.

► 3. Фотодокумент

*Демонтаж
пам'ятника
В. Леніну у Львові,
19 вересня 1990 р.*

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу:
[http://map.lviv.ua/
statti/senyk.html](http://map.lviv.ua/statti/senyk.html)

*Пам'ятник жертвам
Голодомору у Харкові,
відкритий 29 листопада
2007 р. Перебував під загрозою
руйнування до серпня 2011 р.*

[Електронний ресурс]. — Режим
доступу: [http://www.pravda.com.ua/
news/2011/08/22/6520191/](http://www.pravda.com.ua/news/2011/08/22/6520191/)

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–4

★ Уважно роздивіться світлини (Джерело 3). Поміркуйте, чому місцева влада вважає за потрібне чи можливе демонтувати або занедбувати певні пам'ятники? Про що свідчить таке ставлення?

★ Чому мешканці певних регіонів учиняють акти вандалізму, плундруючи меморіали пам'яті про певні історичні події (Джерело 4)? Поміркуйте, чому саме ці пам'ятники зазнали наруги у цих регіонах? Чи відомі вам випадки плундрування пам'ятників у вашому місті/селі? Як це можна пояснити?

► 4. Фотодокументи

Фрагмент меморіалу битви під Крутами 1918 р. відкритого 25 серпня 2006 р. у с.Пам'ятне Чернігівської обл. Наслідки акту наругу 21 травня 2007 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Меморіал_пам'яті_героїв_Крут

Фрагмент Монуумента слави «Переможцям над фашизмом», відкритого у Львові у 1970 р. Наслідки акту наругу 8 грудня 2010 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2010/12/8/8118/>

► 5. Пам'ятники

Пам'ятник «Жителям Луганщини, загиблим від рук карателів-націоналістів з ОУН-УПА», відкрито в Луганську 8 травня 2005 р. Автори М. Можаяєв, В. Голенко, В. Тихонов

Пам'ятник «Жертвам комуністичних злочинів», відкрито у Львові 8 листопада 1997 р. Автори П. Штаєр, Р. Сивенький

ЗАВДАННЯ ► Джерела 5–6

★ Уважно роздивіться світлини нових пам'ятників у Луганську та Львові (Джерело 5). Що вони повідомляють про історичну пам'ять мешканців цих регіонів? Які події, факти минулого громади цих міст засуджують?

★ Ознайомтеся з результатами соціологічного дослідження про найбільш популярні свята, які відзначають мешканці Львова та Донецька (Джерело 6). Які історичні події є центральними для історичної пам'яті мешканців двох міст? Які свята об'єднують львів'ян та донеччан? Чому?

► 6. Мовою цифр

Які з перерахованих свят ви відзначаєте?	Львів, %	Донецьк, %
Новий рік	90.8	97.5
Різдво, Великдень	98.0	92.8
23 лютого (День радянської армії)	13.3	66.8
8 березня (Міжнародний жіночий день)	64.5	91.6
9 березня (День народження Т.Г.Шевченка)	32.0	6.0
1 травня (Міжнародний день солідарності трудящих)	9.0	65.8
9 травня (День Перемоги)	33.8	89.5
День матері (друга неділя травня)	67.8	12.2
28 червня (День Конституції України)	47.5	29.0
30 червня (День проголошення незалежності України у 1941 р.)	18.0	6.3
24 серпня (День незалежності України)	78.5	44.0
1 листопада (День ЗУНР)	24.3	1.8
7 листопада (День Жовтневої соціалістичної революції)	3.5	30.0

За матеріалами дослідження «Львів-Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей» (1994, 1999, 2004). — Серед В. Регіональні виміри українського соціуму: історичне минуле і національні ідентичності // Агора. Україна — регіональний вимір. Вип. 3. — К., 2006. — С. 31–32.

► 7. Дані соціологічного дослідження

Діячі, які відіграли найбільш позитивну та найбільш негативну роль в історії України (в оцінці мешканців Львова і Донецька)

	Історичний герой		Історичний антигерой	
	Львів	Донецьк	Львів	Донецьк
1	Ющенко	Хмельницький	Кучма	Ющенко
2	Хмельницький	Янукович	Сталін	Тимошенко
3	Грушевський	Шевченко	Янукович	Кучма
4	Чорновіл	Кравчук	Ленін	Мазепа
5	Мазепа	Грушевський	Медведчук	Бандера
6	Тимошенко	Сталін	Кравчук	Кравчук
7	Шевченко	Кучма	Катерина II	Сталін
8	Володимир Вел.	Ленін	Гітлер	Гітлер
9	Бандера	Хрущов	Петро I	Горбачов
10	Кравчук	Леся Українка	Хрущов	Лазаренко

За матеріалами дослідження «Львів-Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей» (1994, 1999, 2004). — Sereda V. Regional Historical Identities and Memory // Україна Модерна. Спец. випуск. Львів — Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. — 2007. — С. 185–186.

► 8. Пам'ятники

Пам'ятник Й. Сталіну у Запоріжжі, відкритий у травні 2010 р.

Пам'ятник С.Бандері в Івано-Франківську, відкритий 1 січня 2009 р.. Автор М.Посікіра.

► 9. Мовою цифр

Ставлення до встановлення пам'ятників Йосипу Сталіну в містах України, %

	Захід	Центр	Південь	Схід	Вся Україна
Позитивно	6.3	7.6	17.2	9.8	9.6
Негативно	76.0	54.4	37.1	57.0	56.7
Байдуже	8.6	26.4	22.8	17.5	19.5
Важко відповісти	9.1	11.6	22.9	15.7	14.2

Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова 14–21 квітня 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=547

ЗАВДАННЯ ► Джерела 6–10

- ★ Ознайомтеся з переліком історичних героїв та анти-героїв для львів'ян та донецчан (Джерело 7). Яким чином ці особистості пов'язані із певними історичними подіями (Джерело 6).
- ★ Розгляньте світлини пам'ятників в Запоріжжі та Івано-Франківську (Джерело 8). Які періоди історичного минулого вони репрезентують? Що прагнуть засвідчити громади цих міст, встановлюючи пам'ятники певним історичним діячам на своїй території?
- ★ Чому нині у жодному регіоні більшість населення не схвалює встановлення пам'ятників Йосипу Сталіну (Джерело 9)? Подумайте, чому частині опитаних було складно відповісти на запитання анкети, а іншим було байдуже?
- ★ Чому саме у Галичині та на Волині відбувається масове встановлення пам'ятних знаків на вшанування визвольних змагань ОУН та УПА (Джерело 10)? Чому подекуди мешканці змінюють назви та значення пам'ятників минулої епохи?

► 10. Погляд дослідника. Андрій Портнов

*Пам'ятник воїнам
радянської армії
у с.Славське Львівської обл.
Фото О. Кісь*

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років, в умовах розпаду СРСР заборонена пам'ять про підпілля та репресії вийшла на поверхню і стала одним із символів дерадянізації міського та сільського простору Галичини і Волині. Саме у цих двох регіонах за ініціативою місцевих громад почалося масове встановлення пам'ятників воїнам УПА та провідникам націоналістичного руху, насамперед, Степанові Бандері. Пострадянська канонізація Бандери є прикладом зовнішнього розриву з радянським ідеологічним каноном (в якому Бандера був головним антигероем). Але за стилістикою виконання монументи Бандери дуже нагадують пам'ятники радянським генералам або героям-комсомольцям: постамент високий, герой — зосереджений і певний себе, його слава — безсумнівна <...> Проте у Галичині, поруч із масовим зведенням меморіалів націоналістичному підпіллю, пам'ятники радянським солдатам не демонтували й не піддавали вандалізму. Їхня дерадянізація та адаптація до нових умов нерідко відбувалася шляхом добудови скульптури Божої Матері, яка оплакує полеглих.

Портнов А. Українські образи Другої світової війни.
[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ukrayinski_obrazi_drugoyi_svitovoyi_viyini&objectId=1235328

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–13

★ У чому бачить дослідник причини збереження міцних регіональних ідентичностей в Україні (Джерело 11)?

Поміркуйте, яким чином можна було б зменшити ці відцентрові тенденції?

★ Проаналізуйте уявлення про батьківщину серед мешканців Донбасу (Джерело 12). Про що свідчить такий розподіл?

★ Спираючись на дані опитувань мешканців Львова та Донецька (Джерело 13) спрогнозуйте, яка частина діаграми (Джерело 12) з часом зростатиме, а яка — зменшуватиметься. Чому?

► 11. Погляд дослідника. Людмила Павлюк

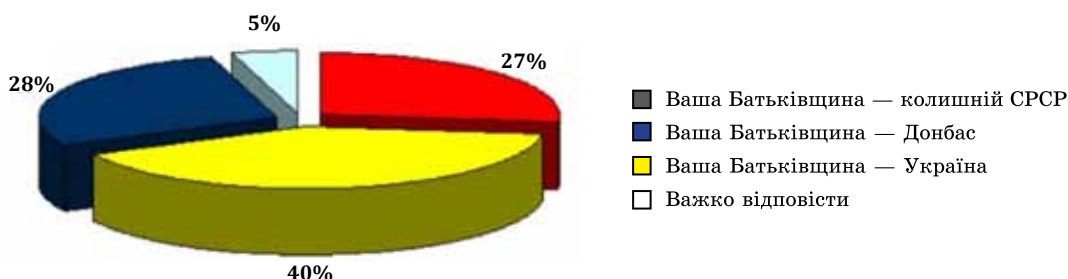
Історико-культурний чинник відцентрових тенденцій у сучасному українському суспільстві пов'язаний з історичними відмінностями регіональних доль. Якщо історична тожсамість Галичини оперта на культурну пам'ять та досвід Австро-Угорської імперії, на сході ідентичність формувалася переважно під впливом політики Російської імперії. Фантомний біль колишньої належності до різних культурних центрів на заході і сході працює і донині як невидима ментальна сила тяжіння, яка задає напрям процесів ідентифікації та їх раціональних обґрунтувань.

Павлюк Л. Екстремі сепаратизму та ідеології соборності: історичні підстави, політичні форми і дискурсивні фрейми // Агора. Подолання розбіжностей — розвиток особливостей. Вип. 4. — Київ: Стило, 2006. — С. 119.

► 12. Соціологічне дослідження

Розподіл відповідей на запитання «Що для вас є Батьківщиною?» серед жителів Донбасу.

За даними соціологічного дослідження Інституту соціальних досліджень і політичного аналізу влітку 2005 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11106

► 13. Мовою цифр

Ставлення мешканців Львова та Донецька до тези «Мій регіон має спільну долю з рештою України», %

	Львів			Донецьк		
	1994	1999	2004	1994	1999	2004
Повністю, або частково погоджуються	89,9	94,3	97,5	70,9	86,6	74,2
Не могли відповісти точно	6,5	1,7	0,3	23,2	5,0	9,0
Повністю, або частково не погоджуються	3,6	4,0	2,2	5,9	8,4	16,8
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість опитаних	386	418	393	422	357	376

Черниш Н., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 рр.) // Україна Модерна. Спец. випуск. Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. — 2007. — С. 89–90.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 14–16

★ Пригадайте події Помаранчевої революції 2004 р. та роздивіться політичний плакат та політичну карикатуру (Джерела 14 і 15). На яку проблему вказують обидва малюнки? Як політичні протистояння впливають на порозуміння між мешканцями різних регіонів?

★ Як співвідносяться усвідомлення регіональних відмінностей та почуття регіональної толерантності/нетерпимості у різних регіонах України (Джерело 16)

► 14. Плакат

*«Чорний PR»
передвиборчої
президентської
кампанії 2004 р.*

► 15. Карикатура

*Політична карикатура
передвиборчої
президентської
кампанії 2004 р. Автор
О.Кустовський*

► 16. Соціологічне дослідження рівня регіональної толерантності в Україні

Для вимірювання регіональної толерантності респондентам ставили серію запитань, першим з яких було питання про існування в Україні таких регіонів, в яких політичні погляди більшості мешканців кардинально відрізняються від поглядів самого респондента.

Для 44% респондентів таких регіонів не існує. Ще 26% не змогли відповісти. У решті випадків найчастіше згадували Галичину — 11%, Донбас — 7%, і Буковину — 5%. На Заході України серед респондентів, які змогли визначити «регіон-антагоніст», на частіше згадували Донбас — 18%, а на Півдні та Сході — Галичину — 14% і 21%, і Буковину — 5% і 7%.

Загалом, можна говорити про певне зростання регіональної толерантності серед мешканців Західної України по відношенню до мешканців Південного Сходу. Головна відмінність між Півднем і Сходом України простежується в тому, що для Сходу більш характерна тенденція до

відчуття відмінностей між регіонами загалом, при більш поміркованій адресній регіональній нетерпимості. Водночас для Півдня, навпаки, схильність до диференціації регіонів знизилась, але нетерпимість конкретно до Західного регіону помітно зросла.

За даними соціологічного дослідження рівня регіональної толерантності в Україні, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології та Інститутом прав людини, лютий–червень 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2011/07/19/6397197/>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–18

★ Які головні причини існування та фактори посилення сепаратистських настроїв на території України (Джерело 17). Чи відомі вам регіони, де особливо поширені ідеї сепаратизму? Чому?

★ Пригадайте, коли і за яких обставин півострів Крим став частиною України. Уважно роздивіться світлину з урочистого мітингу (Джерело 18). Які ідеї пропагують організатори? Порівняйте їх із діяльністю «Народного фронту «Севастополь - Крим - Росія» (Джерело 19).

★ Як подібні заходи позначаються на консолідації українського суспільства?

★ Які чинники сприяють розпалюванню сепаратистських настроїв серед мешканців АР Крим сьогодні?

► 17. Погляд дослідника. О. Білозерська

Головна властивість сепаратизму, який може бути національний і/або релігійний, — він завжди веде до послаблення, а згодом і до руйнації держави, і виникає, якщо держава, її центральна влада недостатньо сильні. Крім слабкої центральної влади, об'єктивними причинами сепаратизму є різноманітні історичні й національні передумови і — головне — майже завжди сепаратистські настрої у країні підігруються саме ззовні. На руку цим зовнішнім силам грають і деякі політики, які іноді починають змагатися між собою у яскравості й безкомпромісності заяв, але навіть представники тих політичних сил, які начебто підтримують сепаратизм, насправді його не хочуть і використовують лише як метод тиску на центральну владу з метою досягнення певних політичних та економічних цілей.

Білозерська О. Сепаратизм в Україні: наскільки це небезпечно? // Украинские Итоги, квітень 2008. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bilozerska.livejournal.com/64546.html>

► 18. Фотодокумент

Мітинг з нагоди 66-ї річниці визволення Криму від німецьких окупантів у м. Сімферополі 13 квітня 2010 р.

«Русское единство» — дорогами победы // Информационное агентство «Русский Крым», 14.04.2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ruscrimea.org/avtorskie/4570-dorogami-pobedy-v-stolicu-kryma.html>

► 19. Із повідомлення в ЗМІ.

Газета «День» 10 березня 2011 року

Днями Апеляційний суд Криму визнав винними активістів так званого «Народного фронту «Севастополь — Крим — Росія» В.Под'ячого та С.Клюєва в сепаратизмі, тобто в зазіханні на територіальну цілісність України шляхом публічних виступів та прес-конференцій. Їх засуджено на три роки позбавлення волі за ст. 110 ч. 2 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» <...> Історія цієї судової справи розпочалася восени 2008 р., коли лідер «Народного фронту «Севастополь — Крим — Росія» подав позов до Окружного адміністративного суду АРК, вимагаючи скасувати чинну Конституцію АРК, згідно з якою Крим є територією України.

Семена М. Покараний сепаратизм // День, №41, четвер, 10 березня 2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/893>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 20–21

★ Дізнайтеся про походження та значення слова «русин». Як змінився його смисл у контексті політичної діяльності сучасних сепаратистських угруповань на Закарпатті (Джерело 20)? Проти чого застерігають учасники пікету (Джерело 21)? В чому полягає загроза розпалювання сепаратистських настроїв на Закарпатті?

Сойм підкарпатських русинів. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Сойм_підкарпатських_русинів

► 20. Довідка. Асоціація русинських організацій Закарпаття

Асоціація русинських організацій Закарпаття «Сойм підкарпатських русинів» — сепаратистська громадська організація, що діє в Закарпатській області, створена у 2000 р. З 2005 р., відколи Сойм очолив Дмитро Сидор (священник УПЦ МП), його діяльність активізувалася. 7 березня 2007 р. Закарпатська обласна рада визнала русинів окремим етносом на території Закарпаття. 25 жовтня 2008 р. другий європейських конгрес підкарпатських русинів проголосив створення «республіки «Подкарпатська Русь», вибрав уряд і склав «Акт проголошення русинської державності». Прийнято ультиматум до Закарпатської обласної ради з вимогою проголосити автономію Закарпаття до 1 грудня 2008 р. За фактом сепаратистської діяльності «Сойму підкарпатських русинів» СБУ порушила проти Д. Сидора кримінальну справу в зв'язку з «зазіханнями на територіальну цілісність України».

► 21. Фотодокумент

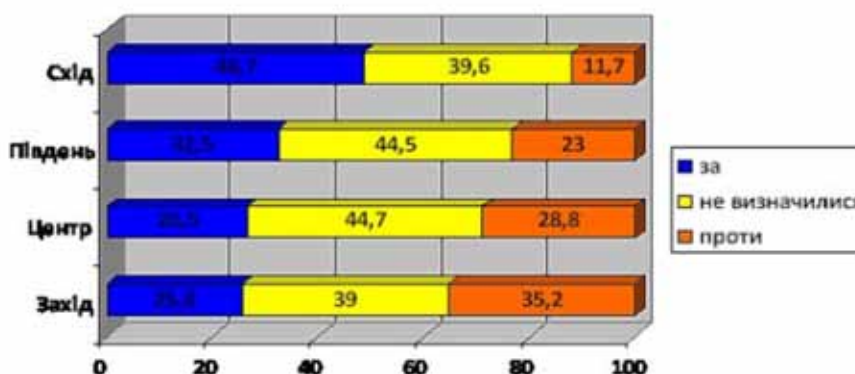
Пікет проти сепаратизму на Закарпатті біля Секретаріату Президента у Києві, 2009 р.

Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <http://bilozerska.livejournal.com/64546.html>

► 22. Мовою цифр

Ставлення громадян України до перспектив створення регіональних парламентів та регіональних урядів, %

Опитування Інституту соціології НАН України, проведене в квітні-травні 2009 р. — Зоткін А. «Рішення не прийняте, або Влада несаможиттєвість на місцях». — 20 жовтня 2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=20059

ЗАВДАННЯ ► Джерела 22–25

★ Проаналізуйте результати опитування щодо ідеї федералізації України (Джерела 22 і Про переважання яких настроїв в українському суспільстві вони свідчать?

★ Про що свідчать тенденції, які спостерігаються в ідентичності мешканців Львова та Донецька (Джерело 24)? Які перспективи таких змін?

★ Проаналізуйте дані таблиці (Джерело 25) та з'ясуйте, які саме ідентичності є найбільш важливими для мешканців різних регіонів.

► 23. Дані соціологічного дослідження. 2011 р.

За результатами опитування на проєкті «ЛІГА-Рейтинги», його учасники не підтримують федералізацію України. 63% тих, хто проголосував, висловились проти федералізації, 34% висловились за такий розвиток подій, 3% — байдужі.

Електронний ресурс. — [Режим доступу]: <http://news.liga.net/news/N1120737.html#.Tmzn9ex9sf5>

► 24. Погляд дослідника. Наталія Черниш

Найбільш істотною для обтяженого радянською спадщиною українського суспільства є тенденція до зникання «радянської ідентичності», посилення української та релігійної ідентичностей. Це свідчить про остаточне прощання з комуністичним минулим та його взірцями ідентичності. З плином часу виразно полярні настрої

поступаються місцем поміркованішим в обох містах. Усі тенденції і зміни дають підставу говорити про повільний, але сталий процес поступового нівелювання відмінностей між взірцями ідентичності пересічних львів'янина і донецчанина, насамперед молоді в обох містах. Таке зближення є доброю підставою для помірковано оптимістичної візії майбутнього розвитку країни як окремої політичної одиниці, а також для формування новітньої української політичної нації у сенсі кордонів і громадянства.

Адаптовано за: Черниш Н., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 рр.) // Україна Модерна. Спец. випуск. Львів — Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. — 2007. — С. 91.

► 25. Мовою цифр

ДЕСЯТЬ НАЙВАЖЛИВІШИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ (в дужках - відсотки респондентів, які їх обрали)

Україна загалом	Центр	Захід	Схід	Південь
Громадянин(ка) України (67,9)	Українець(ка) (74,4)	Громадянин(ка) України (84,5)	Мешканець свого міста (49,8)	Громадянин(ка) України (69,7)
Українець(ка) (64,1)	Громадянин(ка) України (70,8)	Українець(ка) (82,7)	Громадянин(ка) України (46,3)	Українець(ка) (58,1)
Жінка (46,3)	Жінка (47,4)	Жінка (45,0)	Жінка (43,7)	Мешканець свого міста (52,1)
Мешканець свого міста (45,6)	Мешканець свого міста (45,1)	Чоловік (36,2)	Українець(ка) (39,5)	Православний(на) (50,9)
Чоловік (38,8)	Чоловік (38,7)	Православний(на) (34,9)	Чоловік (38,1)	Жінка (48,1)
Православний(на) (37,8)	Православний(на) (33,8)	Молодий(а) (33,6)	Житель мого регіону (32,1)	Чоловік (41,2)
Молодий(а) (33,5)	Молодий(а) (33,6)	Мешканець свого міста (33,1)	Православний(на) (30,0)	Молодий(а) (37,8)
Житель мого регіону (29,9)	Житель мого регіону (31,3)	Греко-католик(чка) (31,0)	Молодий(а) (27,9)	Житель мого регіону (29,4)
Пенсіонер(ка) (25,9)	Старшого віку (27,6)	Житель мого регіону (25,8)	Пенсіонер(ка) (25,8)	Пенсіонер(ка) (25,1)
Старшого віку (23,1)	Пенсіонер(ка) (26,2)	Пенсіонер(ка) (25,8)	Робітник(ця) (21,6)	Робітник(ця) (22,8)

Грицак Я. Про природу регіоналізму в Україні. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zaxid.net/blogs/showBlog.do?pro_prirodu_reionalizmu_v_ukrayini&objectId=1101773

► 26. Акція «Різдво Разом!»

«РІЗДВО РАЗОМ!» — щорічна всеукраїнська акція, яка започаткована та проводиться переважно силами Львівського національного університету ім. Івана Франка та Українського католицького університету (за підтримки інших ВНЗ м. Львова) від 2005 р. У рамках акції тисячі студентів і старшокласників з південних та східних регіонів України мають можливість відсвяткувати Різдвяні свята в родинному колі мешканців Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей, ознайомитися з місцевими традиціями та культурою.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fri.net.ua/node/2263> <http://zik.ua/ua/news/2006/01/12/29241> <http://www.civicua.org/news/view.html?q=89040>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 26–28

- ★ Чи чули ви про акцію «Різдво разом» (Джерело 26)? У чому суть подібних заходів?
- ★ Які почуття пережили учасники акції з різних регіонів під час безпосереднього спілкування (Джерела 27 і 28)?
- ★ Які ще спільні традиції об'єднують усіх мешканців України?

► 27. Свідчення очевидця. о. Борис Гудзяк, ректор Українського католицького університету

Акція «Різдво разом» принесла непередбачувані плоди. Особиста зустріч молодих людей зі Сходу і Заходу долатиме всі можливі бар'єри — регіональні, мовні, конфесійні. Ми надіялися, що гості зі Сумщини, Донецька, Кривого Рогу, Луганська, Харкова глибоко переживуть прихід Христа у Різдві та українські святкові традиції. Але було несподіванкою, наскільки глибоко ми самі, організатори акції «Різдво разом», громади і сім'ї, які гостили гостей зі Сходу, пережили цю зустріч. Не один з нас по-новому збагнув, в який спосіб культурні традиції Різдва можуть бути втіленням Благії Вісті про близькість до людей. Ці традиції стали для нас особливо чіткими, коли ми бачили їх у відблиску очей наших братів і сестер зі Сходу. Ще ніколи так цілісно та радісно наша університетська спільнота не гуртувалася довкола такого прекрасного заклику до миру і радості, який характеризує християнське Різдво.

«Різдво разом» як невід'ємна частка національного відродження. 18 січня 2005. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rr.lviv.ua/news.php?item=602>

► 28. Свідчення очевидця. Марина Чубенко, студентка з Луганська

Ми жили... по чужих родин, але наприкінці ці родини перестали бути чужими. Нас запросили, щоб поспілкуватися, щоб довести, що Схід і Захід — разом насправді <...>. Я навіть спеціально розмовляла російською мовою, щоб на власному досвіді перевірити правдивість наших байок про батьківщину Бандери. І мене приємно вражало, коли люди на вулиці переходили теж на російську мову, виказуючи свою повагу до нас, гостей зі Сходу України. «Ви з Луганська?... Дуже приємно, що ви зібрались приїхати до нас... Якщо вам легше, можете розмовляти російською... Нам з вами ділити нічого...» Нам з вами ділити нічого... Ця фраза об'єднує Схід і Захід, бо я її чула, як у себе на батьківщині, так і на Львівщині. І одразу ж в голові виникає запитання: «А кому є що ділити? Кому вигідно настроювати одну частину суспільства проти іншої? Хто винен в тому, що Схід протиставляють Заходу?..

Схід і Захід — Різдво разом! Вересень 2005. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://h.ua/story/524/>

► 29. Свідчення очевидця. Михайло Тиський

Михайло Тиський, кандидат історичних наук, перший голова «Народного Руху» на Волині — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.volynnews.com/news/interesting/iakyy_lantsyuh_potriben_ukrayintsyam/

Найпам'ятнішим моментом того дня став момент, коли я побачив у 1990 році, виїжджаючи з Рівного, кілометри цього «ланцюга», учасники якого посміхалися і були надзвичайно радісні і піднесені. Україна нині наближається до єдності, це довготривалий процес. Хибно вважати, що цілковитої соборності можна досягти лише за двадцять років. Але цього треба прагнути і не робити ті кроки, які роблять західників та східняків якимось кардинально різними.

Те, що відбулося двадцять років тому, було романтичним братанням, певним актом зближення. Живий ланцюг продемонстрував, що українці люблять один одного не залежно від місця проживання. Такі події зближують людей.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 29–31

- ★ Пригадайте, що таке «Акт Злуки», коли і за яких обставин його було проголошено? Якою була головна ідея акції «живий ланцюг» 22 січня 1990 р. (Джерело 29)? Які почуття опанували учасників цього заходу?
- ★ Який символічний зміст «живого ланцюга» через Дніпро (Джерело 30)? Чому такі акції проводяться саме у День соборності України?
- ★ Роздивіться зображення графіті (Джерело 31). Складіть соціальний портрет людей, які за цим стоять. Чому молоді люди легше долають міжрегіональні розбіжності та з більшою готовністю поділяють ідею національної консолідації?
- ★ Як розумієте вислів «Єдність у розмаїтті»? Обґрунтуйте свою позицію.

30. Фотодокумент

*«Живий ланцюг»
на мості Патона
у Києві, що сполучає
лівий і правий
береги Дніпра у День
соборності України
22 січня 2011 р.*

31. Фотодокумент

«Україна в нас одна», графіті у м. Житомирі та у м. Києві (2009)